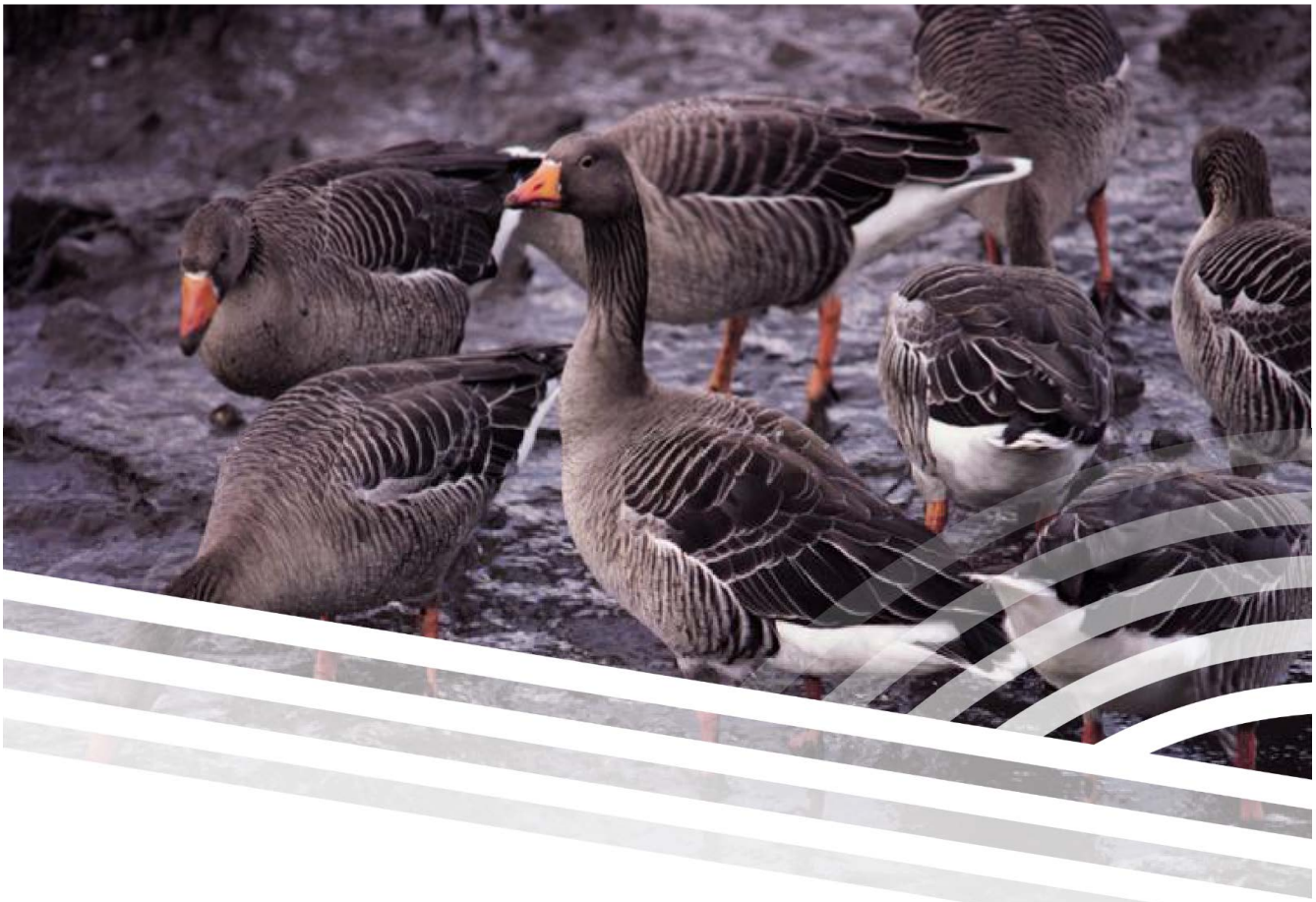

Ganzen in Zeeland

Stand van zaken na drie jaar Zeeuws Ganzenakkoord

Provincie Zeeland

Ganzen in Zeeland

Stand van zaken na drie jaar Zeeuws Ganzenakkoord
Datum 30 januari 2019
Auteur Natuur & Landschap, Provincie Zeeland en FBE Zeeland
Versienummer 6, definitieve versie

Foto voorpagina: Grauwe ganzen in de modder

Inhoudsopgave

Samenvatting 4
1. Inleiding 6
2. Doelstellingen rapport 7
3. Uitgangspunten 8
3.1. Zeeuws Ganzenakkoord 8
3.2. Begrenzing rustgebieden 11
3.3. Faunabeheerplan Zeeland 2015 t/m 2019: Ganzen 12
3.4. Wettelijk kader 14
3.5. Schade 15
3.5.1.Werkwijze aanvraag tegemoetkoming schade bij BIJ12 15
3.5.2.Extra subsidie ganzenrustgebieden 15
4. Cijfers en feiten 17
4.1.Schade 17
4.1.1. Grauwe gans (Anser anser) 19
4.1.2. Brandgans (Branta leucopsis) 20
4.1.3. Canadese gans (Branta canadensis) en Nijlgans (Alopochen aegyptiacus) 22
4.1.4. Rotgans (Branta bernicla), rietgans (Anser serrirostris) en kolgans (Anser albifrons) 22
4.1.5. Extra subsidie ganzenrustgebieden; uitbetaalde subsidie 23
4.2. Beheermaatregelen uit het Faunabeheerplan Zeeland 2015-2019: Ganzen 24
4.2.1. Afschot 24
4.2.2. Nestbehandeling 25
4.2.3. Vangstacties 26
4.3. Populatieontwikkeling 27
4.3.1. Grauwe gans 28
4.3.2. Brandgans 29
5. Conclusies en aanbevelingen 31
5.1.Conclusies 31
5.2.Aanbevelingen 33
6. Bronnen 35
Colofon 36

Samenvatting

Eind 2014 is het Zeeuws Ganzenakkoord gesloten, dat beoogt ganzenpopulaties in Zeeland duurzaam in stand te houden op een niveau, waarbij een goed evenwicht wordt gevonden tussen de omvang van de van nature voorkomende populaties en de risico's die daarmee samenhangen.
Na drie jaar Zeeuws Ganzenakkoord is de balans opgemaakt. Daarbij is gebruik gemaakt van gegevens van SOVON, BIJ12 en de Faunabeheereenheid Zeeland om dit rapport op te stellen. In dit rapport is de stand van zaken opgenomen ten aanzien van de schade- en populatieontwikkeling van de in het Zeeuws ganzenakkoord aangewezen soorten.

Bij deze evaluatie zijn als uitgangspunt genomen: het door partijen gesloten Zeeuws Ganzenakkoord, de begrenzing van de ganzenrustgebieden, het Faunabeheerplan Zeeland 2015 t/m 2019, het wettelijk kader (Wet natuurbescherming) en de schaderegeling die wordt uitgevoerd en uitbetaald door BIJ12. In het Zeeuws Ganzenakkoord zijn een aantal doelstellingen opgenomen die bijdragen aan het terugdringen van door ganzen aangerichte schade aan de landbouw door middel van het planmatig reduceren van de populatie(s) overzomerende ganzen tot een acceptabel niveau.

Uit de evaluatie blijkt dat het behalen van de doelstelling voor de grauwe gans binnen bereik ligt voor wat betreft het schadeniveau. De afgelopen jaren is de schade, toegebracht door deze soort, fors afgenomen. Voor de brandgans zullen de beheermaatregelen optimaal moeten worden benut om de stijgende aantallen en schadecijfers naar beneden bij te stellen. Hoewel inzicht in schadecijfers ontbreekt (de schade voor vrijgestelde soorten en exoten wordt niet door BIJ12 uitbetaald), is de doelstelling voor de Canadese gans en exoten waarbij een minimale stand wordt nagestreefd, haalbaar. Voor de Canadese gans bestaan ruime mogelijkheden voor bestrijding. De Nijlgans mag met ingang van 2018 jaarrond bestreden worden met alle wettelijk toegestane middelen.

Nestbehandeling, vangst en afschot zijn beheermaatregelen die de afgelopen jaren zijn (en worden) uitgevoerd om de beoogde doelen (streefstand zoals opgenomen in het Zeeuws ganzenakkoord) te bereiken. Op basis van de gegevens van de Faunabeheereenheid kan worden geconcludeerd dat een aantal beheermaatregelen nog niet optimaal wordt uitgevoerd. Het afvangen van ganzen, afschot van koppelvormende ganzen in het voorjaar en afschot in natuurgebieden gebeurt slechts marginaal of nog niet. Het verdient aanbeveling ook deze maatregelen in de toekomst toe te passen.

Voor wat betreft de populatieontwikkeling van de grauwe-, brand- en Canadese gans blijkt dat de aantallen ver boven de streefstand liggen. Verder is het opvallend dat de streefwaarden uit de doelstellingen voor grauwe en brandgans in respectievelijk 2005 en 2011 niet terug te vinden zijn in rapportages van SOVON. In die betreffende jaren heeft SOVON in Zeeland deze ganzensoorten niet geteld. In het Zeeuws Ganzenakkoord zijn deze aantallen echter wel als streefwaarden opgenomen.

Bij een eventuele herziening van het Zeeuws Ganzenakkoord verdient het aanbeveling om de doelstellingen die gebaseerd zijn op de in het akkoord genoemde streefwaarden (2005 grauwe gans en 2011 brandgans), op een ander referentiejaar te richten.
Richting toekomst verdient het aanbeveling niet enkel uit te gaan van financiële schade, gebaseerd op een vermeende koppeling tussen aantallen ganzen en schadecijfers, maar hierin ook andere parameters als: grootte beschadigd oppervlak gewas (ha), mate van beschadiging (%) en geografische ligging mee te nemen.

In het Zeeuws Ganzenakkoord is opgenomen dat de opgenomen afspraken uiterlijk na vijf jaar worden geëvalueerd. Met dit rapport is, drie jaar na het sluiten van het Zeeuws ganzenakkoord, een eerste balans opgemaakt. Aanbevolen wordt de vinger aan de pols te houden en in 2020 opnieuw een stand van zaken met betrekking tot het ganzenbeleid in Zeeland op te stellen.

1. Inleiding

De Europese Vogel- en Habitatrichtlijn, die in Nederland geïmplementeerd is in de Wet natuurbescherming, schrijft voor dat trekkende ganzen die in onze provincie verblijven, al dan niet binnen daartoe aangewezen ganzenrustgebieden, beschermd dienen te worden. Voor menig natuurliefhebber is het prachtig om te zien dat beschermingsmaatregelen hebben geleid tot een jaarlijkse toename van het aantal ganzen in ons land.
Sinds enkele decennia zijn er ganzen die jaar-rond in ons land en in onze provincie verblijven. Deze aantallen zijn dusdanig toegenomen, dat zij zorgen voor landbouwschade. Dit heeft geleid tot een roep om reductiemaatregelen. De publieke discussie over het nut en noodzaak van het reduceren van de populatieomvang van overzomerende ganzen in onze provincie, houdt gelijke tred met de omvang van de populatie.
Eind 2014 is tussen belangengroeperingen en de overheid het zogenaamde Ganzenakkoord gesloten. In dit akkoord is een balans gevonden tussen behoud van ganzen voor de Nederlandse natuur en het voorkomen en bestrijden van negatieve effecten, met name ten aanzien van de landbouw. In het akkoord is aangegeven de situatie na uiterlijk vijf jaar te evalueren.
Het nu voorliggende rapport is een tussenevaluatie om te komen tot meer inzicht in het ganzenbeheer in Zeeland. Het rapport geeft antwoord op de vraag of de doelstellingen uit het Zeeuws ganzen-akkoord al (deels) zijn behaald. Op een aantal punten mist het rapport diepgang (verklaringen voor bepaalde bevindingen). Bij een uitgebreide(re) evaluatie verdient het aanbeveling deze wel verder te analyseren.

Het Zeeuws Ganzenakkoord werd eind november 2014 gesloten. De schadecijfers over de jaren 2015 t/m 2017 zijn inmiddels definitief vastgesteld. Daarom spreken we in dit rapport, hoewel we inmiddels in 2019 zijn aanbeland, van een stand van zaken na drie jaar (2015, 2016, 2017) Zeeuws Ganzenakkoord.

Alle cijfers die zijn opgenomen in dit rapport zijn gebaseerd op onderzoek van SOVON (populatieontwikkeling), gegevens van BIJ12 unit Faunafonds (schadeontwikkeling) en registraties van de Faunabeheereenheid Zeeland (beheermaatregelen).

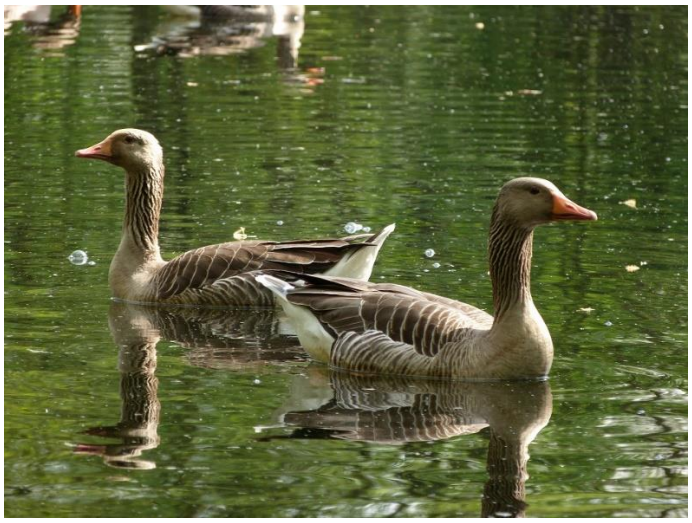

Foto: twee zwemmende Grauwe Ganzen

2. Doelstellingen rapport

Er is in de afgelopen jaren veel onderzoek gedaan naar de populatieontwikkeling van jaar-rond ganzen. Tellingen door SOVON, monitoring door verschillende onderzoeksbureaus (effecten populatieontwikkeling, schadecijfers, schadevoorkomende maatregelen e.d.) en het opstellen van provinciaal beleid. Dit onderzoek moest meer inzicht bieden in de problematiek en zorgen voor het terugdringen van verdere schade aan met name landbouwgewassen. In Zeeland is daartoe eind 2014 het Zeeuws Ganzenakkoord gesloten. (zie 3.1)

Het doel van dit rapport is om de doelstellingen die zijn opgenomen in het Zeeuws Ganzenakkoord (tussentijds) te evalueren en een stand van zaken te schetsen na drie jaar Zeeuws Ganzenakkoord. Daarbij komen de volgende vragen aan bod:

- Zijn de doelen die zijn opgenomen in het Zeeuws Ganzenakkoord (deels) bereikt?
- Zijn er goede parameters/gegevens beschikbaar om een doeltreffende evaluatie uit te kunnen voeren?
- Dient er tussentijds te worden bijgestuurd om de doelstellingen/streefwaarden die zijn opgenomen in het Zeeuws Ganzenakkoord te behalen?
- Daarnaast geeft de evaluatie een objectieve stand van zaken weer. Nuttig voor het verkrijgen van inzicht voor alle personen en instanties die zich met de uitvoering van de in het akkoord opgenomen acties bezig houden.

Foto: groep Brandganzen en één Nijlgans

Het Zeeuws Ganzenakkoord beoogt ganzenpopulaties in Zeeland duurzaam in stand te houden op een niveau waarbij een goed evenwicht wordt gevonden tussen de omvang van de van nature voorkomende populaties en de risico's die daarmee samenhangen. Concreet betekent dit: het terugdringen van door ganzen aangerichte schade aan de landbouw door middel van het planmatig reduceren van de populatie(s) overzomerende ganzen tot een acceptabel niveau:

- **Grauwe gans:** terugkeer naar het schadeniveau van 2005 met de bijbehorende aantallen grauwe ganzen (2.500 broedparen, 10.000 exemplaren in juli).
- **Brandgans:** terugkeer naar het schadeniveau van 2011 met de bijbehorende aantallen brandganzen (700 broedparen, 2.300 exemplaren in juli).
- **Canadese ganzen en exoten:** terugbrengen tot het schadeniveau nul en een minimale stand.

3. Uitgangspunten

Bij deze evaluatie worden de volgende rapporten, documenten en informatiebronnen als uitgangspunt genomen:

- Het door partijen gesloten Zeeuws Ganzenakkoord (zie 3.1),
- De begrenzing van de ganzenrustgebieden (zie 3.2)
- Het Faunabeheerplan Zeeland 2015 t/m 2019: Ganzen (zie 3.3)
- Het wettelijk kader (Wet natuurbescherming, zie 3.4)
- De schadetegemoetkomingsregeling die wordt uitgevoerd en uitbetaald door BIJ12 unit Faunafonds (zie 3.5)
- De subsidieregeling ganzenopvang (zie 3.6)

3.1. Zeeuws Ganzenakkoord

Uitgangspunten voor het ganzenbeleid en –beheer in Zeeland.

Eind 2012 is tussen de provincies en 7 partijen die actief zijn in het buitengebied getracht een akkoord over het ganzenbeleid te sluiten, het zogenaamde Ganzen7-akkoord. De partijen waren het IPO/provincies, de 12 Landschappen, de Federatie Particulier Grondbezit (FPG), de Landbouw- en Tuinbouworganisatie Nederland (LTO), Natuurmonumenten, Stichting Agrarisch en Particulier Natuur- en Landschapsbeheer Nederland, Staatsbosbeheer en Vogelbescherming Nederland. Op 3 december 2013 is deze poging gesneuveld.

De partijen in Zeeland zagen de noodzaak om op provinciaal niveau een beleid en beheer voor ganzen uit te stippelen en op papier te zetten dat voortborduurt op genoemd akkoord. Dit heeft geleid tot een Zeeuws Ganzenakkoord dat in november 2014 is vastgesteld.

De Zeeuwse partijen onderschrijven dat het voorkomen van ganzen in Nederland een gewenste natuurwaarde is. Aanwezigheid van ganzen wordt gezien als een succes in het natuurbeleid. Een duurzame instandhouding is bij veel ganzensoorten momenteel niet meer in gevaar. De keerzijde van de aanwezigheid van grote aantallen ganzen wordt steeds beter merkbaar: een toenemende schade aan landbouwgewassen en aan de natuur.

Bij de formulering van het ganzenbeleid- en beheer wordt onderscheid gemaakt tussen de voorkomende soorten en te treffen maatregelen in de winter- (trekganzen) en de zomermaanden (standganzen, ook wel overzomerende ganzen genoemd).

Doelen en uitgangspunten

Het Zeeuws Ganzenakkoord beoogt ganzenpopulaties in Zeeland duurzaam in stand te houden op een niveau, waarbij een goed evenwicht wordt gevonden tussen de omvang van de van nature voorkomende populaties en de risico's die daarmee samenhangen. Concreet betekent dit:

- in 5 jaar terugdringen van schade van standganzen aan de landbouw tot het niveau van 2005 voor grauwe gans en het niveau van 2011 voor brandgans;
- het planmatig reduceren van de populatie(s) standganzen tot een acceptabel niveau, i.c. de aantallen behorende bij de schadeniveau 's van 2005 (grauwe gans) en 2011 (brandgans);
- het planmatig reduceren van populaties Canadese ganzen en exoten tot het schadeniveau nul.

Hierdoor zal:

- op termijn de noodzaak tot populatiereductie voor beheer en schadebestrijding sterk verminderen; en
- worden voldaan aan de door Nederland aangegane internationale verplichtingen voor trek-ganzen en in Nederland aanwezige trekganzen.

Beleid voor trekganzen

Onder deze groep vallen: rietgans, kleine rietgans, kolgans, grauwe gans, brandgans en rotgans. (Winter)rust is essentieel voor de duurzame instandhouding van de trekganzenpopulatie. Daarbuiten is het bieden van rust en ruimte in het vroege voorjaar, de cruciale fase voorafgaand aan de terugtocht naar de broedgebieden, noodzakelijk. Door het bieden van deze rust voldoen provincies aan de Europeesrechtelijke verplichtingen voor bescherming van deze ganzensoorten.

- Rotgans, rietgans en kleine rietgans komen alleen als trekvogel voor in Zeeland.
- Gedurende hun gehele verblijf zijn zij beschermd. Aan verjaging ondersteunend afschot op deze soorten vindt niet plaats.
- Trekkende brandganzen hadden, gelet op de omvang van de noordwest Europese populatie, tot op heden eveneens een bijzondere positie in het beleid. Vooralsnog wordt hier geen verandering in aangebracht. Concreet betekent dit dat er in de periode van 1 november tot 1 mei geen aan verjaging ondersteunend afschot plaatsvindt.
- Voor kol- en grauwe gans geldt het volgende:

In de winterperiode (1 november- 15 februari) is, behoudens verjaging met ondersteunend afschot ter bescherming van kwetsbare gewassen, geen afschot toegestaan en zijn verjagingsinspanningen niet verplicht voor het in aanmerking komen voor schadevergoeding. Onder kwetsbare gewassen worden alle te velde staande landbouwgewassen verstaan met uitzondering van overjarig grasland (ingezaaid vóór 1 augustus van het betreffende jaar), groenbemestingsgewassen en oogstresten.

- Exoten (Nijlgans, Indische gans) mogen met alle wettelijk toegestane middelen worden bestreden. Hetzelfde geldt voor de Canadese gans. Inzet van het geweer is daarbij gewenst.
- De huidige foerageergebieden worden herbegrensd en heten in het vervolg rustgebieden. Deze worden aangewezen door de provincie op basis van schadehistorie, aantalshistorie en/of relatie met Natura 2000-gebieden. Er zijn rustgebieden met een rustperiode van 1 november tot 1 april. De rustgebieden hebben tot doel trekganzen rust te bieden tot aan de trek naar de broedgebieden en schade te concentreren.
- Binnen de rustgebieden is het niet toegestaan trekganzen opzettelijk te verontrusten ter voorkoming van schade aan gewassen. Dit geldt ook op kwetsbare gewassen. Jacht, beheer en schadebestrijding (inclusief exotenbestrijding) is alleen toegestaan wanneer de trekganzen niet worden verontrust. Jacht zal daarom alleen plaatsvinden na 12.00 uur en met inachtneming van een afstand van 500 m tot foeragerende ganzen. Van 1 november tot 1 januari is het toegestaan om van tevoren gepland eenmalig één dag per jachtveld te jagen, van een half uur voor zonsopkomst tot een half uur na zonsondergang. Dit onder de voorwaarde dat deze activiteit binnen het kader van de wildbeheereenheid wordt afgestemd tussen betrokkenen, zodat ook rekening wordt gehouden met de grootte van de gebieden en er niet overal tegelijkertijd gejaagd wordt en afdoende rekening wordt gehouden met de rustfunctie.

Beleid standganzen

Eén van de uitgangspunten van dit akkoord is het terugbrengen van de feitelijke (getaxeerde) schade, veroorzaakt door standganzen, tot het schadeniveau van respectievelijk 2005 (grauwe gans) en 2011 (brandgans). Deze schadeomvang wordt in dit plan vertaald naar een streefwaarde voor de populatieomvang, waarmee de uitvoering aan- en bijgestuurd wordt.

- Er worden alleen maatregelen uitgevoerd die worden voorgedragen door de lokale ganzen-overleggen of de Faunabeheereenheid.

- Nadruk ligt op het reduceren van landbouwschade, waarbij verontrusting en schade aan overige natuurwaarden zoveel mogelijk voorkomen dient te worden bij de inzet van schade- en populatie-reducerende maatregelen.
- De start van populatiereductie van grauwe gans vangt aan op de begindatum van de zomerperiode (15 februari). Die van brandgans op 1 mei. Exoten (Nijlgans, Indische gans), Canadese ganzen, soepganzen en hybriden mogen jaarrond bestreden worden met de kanttekening dat de rust van trekganzen binnen rustgebieden tot 1 april gegarandeerd moet blijven.
- Bij het treffen van populatie beperkende maatregelen wordt geen principieel voorbehoud voor natuurgebieden gemaakt. Nadruk ligt op het reduceren van schade, waarbij verontrusting en schade aan overige natuurwaarden zoveel mogelijk voorkomen dient te worden bij de inzet van schade- en populatie reducerende maatregelen. Kwetsbare soorten dienen ontzien te worden, dit kan ook door te differentiëren in ruimte of tijdstip van ingrijpen. Alleen indien instandhoudingsdoelen van de Natura-2000 gebieden door de maatregelen geschaad worden, wordt ingrijpen bij voorbaat uitgesloten. Maatregelen die in een bepaald gebied niet effectief zijn worden daar niet toegepast.

Begrenzing rustgebieden

- Aanwijzing van de rustgebieden vindt plaats op basis van schadehistorie, aantalshistorie en/of relatie met Natura 2000-gebieden. Er zijn rustgebieden met een rustperiode van 1 november tot 1 april. De rustgebieden hebben tot doel trekganzen rust te bieden tot aan de trek naar de broedgebieden en schade te concentreren.
- De begrenzing zoals die in het najaar van 2013 is vastgesteld dient daarbij als uitgangspunt. - Qua oppervlakte geldt de begrenzing uit 2005. Dit betekent dat voor gebiedsbegrenzing een areaal van 7.200 ha landbouwgrond beschikbaar is.
- Formele begrenzing vindt plaats op basis van de subsidieregeling.

Schaderegeling / financiering

- Bij schadetegemoetkomingen wordt aangesloten bij de schaderegelingen van BIJ12 unit Faunafonds. Dit garandeert landelijke uniformiteit.
- Agrariërs binnen een rustgebied krijgen 100% van de getaxeerde schade vergoedt, terugbetaling van het behandelbedrag van € 300,- en een extra vergoeding van € 50,- per ha. waarop schade is geleden.
- Buiten de rustgebieden geldt voor de winterperiode een schadevergoeding van 95% van de getaxeerde schade.
- Schade, veroorzaakt door zomerganzen in de zomerperiode, wordt uitgekeerd conform de door BIJ12 unit Faunafonds gehanteerde beleidsregels.
- Activiteiten die voortvloeien uit het vangen van ganzen worden bekostigd uit de bestaande provinciale budgetten voor uitvoering van het Flora- en faunabeleid en Faunabeheereenheden.

Monitoring en evaluatie

- Aantalsontwikkelingen van de zomerganzen worden periodiek (één maal per 2 of drie jaar) in beeld gebracht. De overwinterende ganzen worden, als onderdeel van de landelijke water-vogeltellingen, jaarlijks geteld. De Provincie geeft hiertoe opdracht.
- Reductiemaatregelen en afschot wordt jaarlijks door de FBE gerapporteerd.
- Ontwikkelingen in schadevolumes worden jaarlijks door BIJ12 unit Faunafonds gerapporteerd.
- Deze afspraken worden uiterlijk na vijf jaar geëvalueerd of zoveel eerder bij gebleken behoefte.

- Partijen moeten, nu door invoering van het behandelbedrag schades minder gemeld zullen worden, nog een methode overeenkomen voor het definiëren van het schadeniveau na 2014.

Deelnemende partijen

- De partijen treden bij het sluiten van het Zeeuws ganzenakkoord en bij de uitvoering daarvan vanuit een gezamenlijk perspectief naar buiten. Deelnemende partijen in het Ganzenakkoord Zeeland zijn de in de Faunabeheereenheid Zeeland participerende partijen.
- De afspraken uit dit akkoord worden nader ingevuld in het Faunabeheerplan Zeeland 2015-2020. Dit faunabeheerplan vormt de provinciale invulling van het gesneuvelde G7-akkoord in Zeeland.
- Bij de totstandkoming van het Faunabeheerplan worden Dierenbescherming en Vogelbescherming Nederland geconsulteerd.

Foto: vliegende brandganzen en grauwe gans

3.2. Begrenzing rustgebieden

In 2006 werd met het opstellen van het beheersgebiedsplan ruime jas begrenzing, Ganzen-opvang Zeeland een eerste begrenzing van ganzenrustgebieden in Zeeland vastgesteld.
SOVON heeft vervolgens in 2013 een rapport uitgebracht waarin de effectiviteit van de benutting van de aangewezen rustgebieden voor ganzen in Nederland wordt beschreven. (Monitoring van het gebruik van ganzenfoerageergebieden in Nederland in 2011/2012). Uitkomst van het onderzoek was dat landelijk 58,84% van de overwinterende ganzenpopulaties gedurende de overwinteringsperiode verbleef binnen aangewezen foerageergebieden en natuurgebieden. In Zeeland was dat 68,30%. Uitsluitend in foerageergebieden verbleef landelijk 33,04% van de overwinterende ganzenpopulaties. In Zeeland was dat 56,04%. Op basis van deze resultaten kon in 2013 geconcludeerd worden dat de doelstelling van het Zeeuwse beleid om vrijwel alle vogels op te vangen in de daartoe aangewezen gebieden nog niet gehaald was.

Met het afsluiten van het Zeeuws Ganzenakkoord in 2014 is de begrenzing van de ganzen-rustgebieden in Zeeland, mede op basis van bovengenoemde rapportage van SOVON, gewijzigd vastgesteld. De actuele begrenzing van de ganzenrustgebieden is hieronder opgenomen. De ruime jas begrenzing uit 2006 is daarmee komen te vervallen.
Uit de jaarlijkse wintertelling van SOVON (Ganzen- en Zwanentellingen in Zeeland) blijkt dat het percentage ganzen (meest voorkomende soorten in Zeeland) dat in het vroege voorjaar binnen de aangewezen foerageergebieden (ganzenrustgebieden) en overige natuurgebieden verblijft, in de afgelopen jaren (2012–2016) is toegenomen tot gemiddeld 73%.

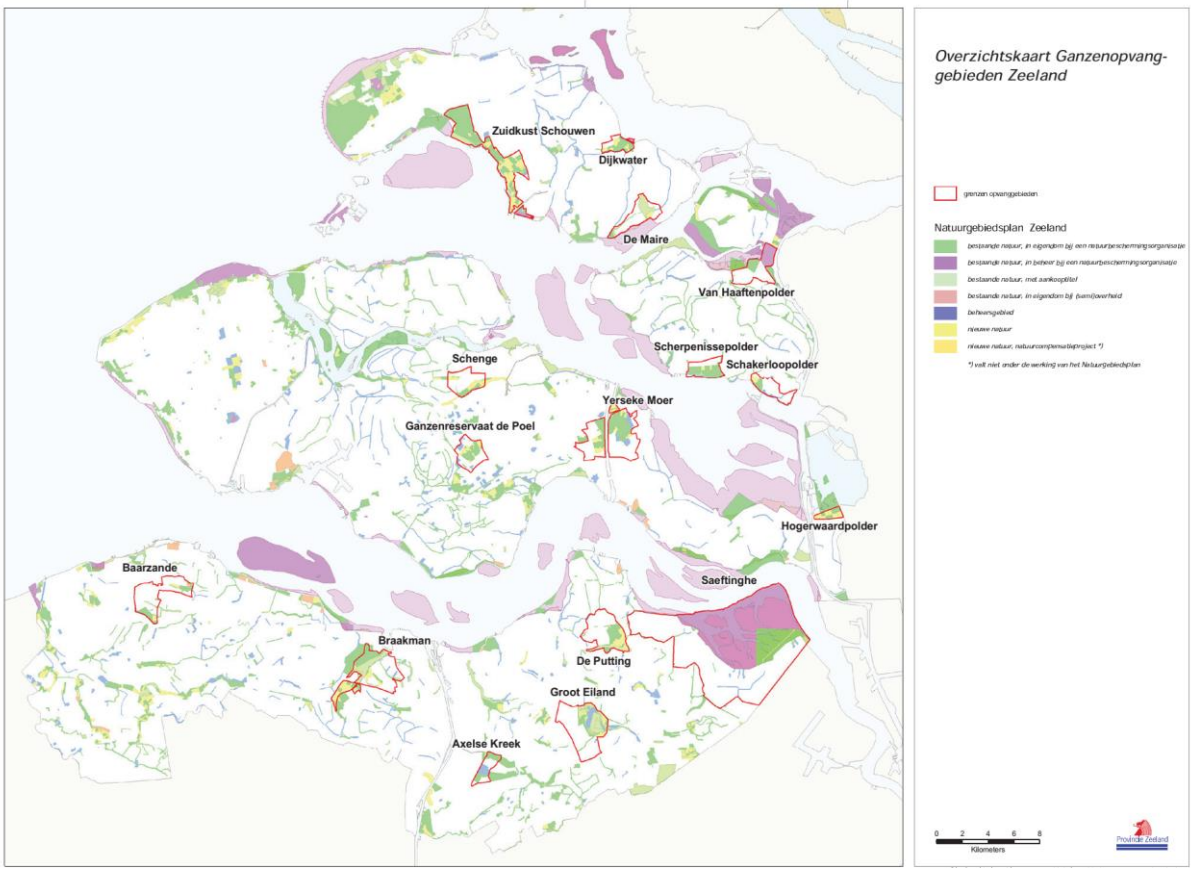

Fig. Ligging van de ganzenrustgebieden in Zeeland en het overige Deltagebied.

3.3. *Faunabeheerplan Zeeland 2015 t/m 2019: Ganzen*

Het Faunabeheerplan Zeeland 2015 t/m 2019: Ganzen is door Gedeputeerde Staten vastgesteld op 16 december 2014.
Dit plan vormt de vertaling van het Zeeuws Ganzenakkoord naar concrete beheermaatregelen. Voor die maatregelen waar ontheffing van de wettelijke bepalingen voor nodig is, is tevens om een dergelijke ontheffing gevraagd. Door de Provincie Zeeland zijn diverse ontheffingen en vergunningen afgegeven. Het totaal aan beschikbare maatregelen wordt ook wel de ‘gereedschapskoffer’ genoemd.

De volgende maatregelen kunnen worden toegepast:

- Actieve verjaging en verstoring van ganzen buiten de ganzenrustgebieden;
- Bejaging van Canadese gans het jaarrond;
- Bejaging van Nijlgans jaarrond;
- Bejaging van kol- en grauwe gans op kwetsbare gewassen (alles behalve meerjarig grasland) buiten de ganzenrustgebieden in de periode 1 november - 15 februari;

- Bejaging van brandgans in de periode 1 mei – 1 november in delen van Zeeland;
- Bejaging van grauwe gans in de gehele provincie gedurende de periode 15 februari – 1 november;
- Vernielen van nesten en eieren van Canadese en grauwe gans;
- Vangen en vergassen van Canadese gans, grauwe gans en brandganzen.

Jaarlijks wordt, voorgedragen door de ganzenoverleggen die per regio zijn georganiseerd in Zeeland en de Faunabeheereenheid, vóór 15 februari aan GS een plan van aanpak gezonden met daarin de te nemen maatregelen per soort voor dat betreffende jaar.
Jaarlijks worden de in de winterperiode de uitgevoerde maatregelen geëvalueerd. Daarnaast wordt op basis van bereikte resultaten (juli-telling ganzen, aangevuld met informatie over schade) afgestemd en worden (regionaal) afspraken gemaakt over te nemen maatregelen in het daarop volgende jaar.

Nestbehandeling, vangst en afschot zijn beheermaatregelen die de afgelopen jaren zijn (en worden) uitgevoerd om het beoogde doel (streefstand zoals opgenomen in het Zeeuws ganzenakkoord) te bereiken. Deze beheermaatregelen grijpen direct in op de reproductie en/of overleving van een soort. (zie toelichting hieronder, cijfers onder 4.2.2.).

Afschot
Lokale broedvogels houden zich vanaf februari paarsgewijs op in en nabij broedgebieden. Deze aanstaande broedparen zijn in het veld goed herkenbaar. Wanneer deze aan de populatie onttrokken worden, wordt de belangrijkste parameter ‘overleving adulten’ direct beïnvloed en worden er dat jaar geen jongen grootgebracht. Uitvoering van deze maatregel is vanaf 15 februari mogelijk.

Na het broedseizoen komen leeftijdsklassen gemengd voor en kan afschot niet anders dan willekeurig verdeeld zijn over leeftijdsklassen. Wel hebben jonge vogels door hun onervarenheid een grotere kans geschoten te worden dan adulten.
Doel van afschot is het reduceren van aantallen. Uit oogpunt van effectiviteit is inzet van lokvogels gewenst. Hiermee komen vogels eerder en meer binnen bereik van het geweer.
Bij afschot in natuurgebieden zijn afstemming en coördinatie met de omgeving gewenst om onnodige schade aan landbouwgewassen te voorkomen. Door maatregelen in natuurgebieden te nemen bestaat de kans dat de ganzen uitwijken naar aanpalende landbouwgronden.
Afschot in Natura 2000-gebieden zal de instandhoudingsdoelen niet in het geding mogen brengen; dit zal zonodig separaat getoetst moeten worden.

Nestbehandeling
Nestbehandeling bestaat uit het prikken van eieren (tweezijdig). Het voordeel van deze methode is dat de gans nog geruime tijd het broeden voortzet en niet tot een vervangend legsel overgaat. Een maatregel als vernietiging van het nest kan wel leiden tot een vervangend legsel en is daarmee in zijn effectiviteit zeer beperkt. Nestbehandeling zal worden uitgevoerd na de piek in de eileg als een groot deel van de legsels voltooid is; in een vroeg voorjaar is dit voor de grauwe gans en Canadese gans rond half maart en in een laat voorjaar eind maart. Brandganzen broeden veel later, tot eind mei. Omdat nestbehandeling dan veel nadelige effecten (verstoring en vernieling) heeft op andere broedende vogels wordt nestbehandeling van brandganzen niet toegepast.

Vangstacties

Gedurende de ruiperiode verwisselen de ganzen hun slagpennen en zijn zij niet in staat om te vliegen. Ruiende grauwe ganzen en brandganzen rusten op water en foerageren op de oevers rondom. Bij onraad vluchten ze het water op. Door op de kant een grote fuik op te richten kunnen ganzen vanaf het water de fuik in worden gedreven en kunnen zij gemakkelijk worden gevangen. Dit kan in een enkele vangst honderden vogels opleveren.

Voor de Canadese gans geldt dat ouders met jongen hun slagpenrui in of nabij broedgebieden met een oppervlakte open water voltooien. Een deel van deze locaties leent zich voor het vangen (en doden) van deze ganzen. Dit wordt in overleg met de terreinbeheerder bepaald.

Foto: Canadese ganzen en grauwe ganzen in het gras

3.4. Wettelijk kader

Het vigerende Faunabeheerplan Ganzen is opgesteld onder het wettelijk kader Flora & Faunawet. Met ingang van 1 januari 2017 is de Wet natuurbescherming van kracht geworden. De Boswet, Flora- en faunawet en de Natuurbeschermingswet 1998 zijn hiermee komen te vervallen.

In de wet Natuurbescherming is overgangsrecht opgenomen (art. 9.5 lid 1), waarin wordt bepaald dat goedkeuringen van faunabeheerplannen als bedoeld in artikel 30, eerste lid, van de Flora- en faunawet gelden voor het tijdvak waarvoor de desbetreffende faunabeheerplannen van kracht zijn. Ook reeds verleende ontheffingen onder de Flora- en faunawet blijven van kracht onder de Wet natuurbescherming.

Inhoudelijk is er rond beheer en schadebestrijding van dierpopulaties niet veel gewijzigd. In de wet Natuurbescherming is opgenomen onder artikel 3.3 dat een ontheffing of een vrijstelling uitsluitend wordt verleend, indien is voldaan aan elk van de volgende voorwaarden:

a. er bestaat geen andere bevredigende oplossing;
b. zij is nodig:
    - in het belang van de volksgezondheid of de openbare veiligheid
    - in het belang van de veiligheid van het luchtverkeer
    - ter voorkoming van belangrijke schade aan gewassen, vee, bossen, visserij of wateren;

- ter bescherming van flora of fauna;
- voor onderzoek of onderwijs, het uitzetten of herinvoeren van soorten, of voor de daarmee samenhangende teelt, of
- om het vangen, het onder zich hebben of elke andere wijze van verstandig gebruik van bepaalde vogels in kleine hoeveelheden selectief en onder strikt gecontroleerde omstandigheden toe te staan;

c. de maatregelen leiden niet tot verslechtering van de staat van instandhouding van de desbetreffende soort.

Voor beheer en schadebestrijding is een vrijstelling, opdracht of ontheffing noodzakelijk, op basis van respectievelijk artikel 3.15 (was artikel 65 F&F wet), artikel 3.18 (was artikel 67 F&F wet) of artikel 3.17 (was artikel 68 F&F wet) van de Wet natuurbescherming.

3.5. Schade

Het Faunafonds verzamelt vanaf de oprichting in 2002 faunaschade gegevens in het kader van haar wettelijke taak tot het verlenen van tegemoetkomingen in de faunaschade. Deze taak heeft het Faunafonds overgenomen van het Jachtfonds en is per 1 januari 2012 in opdracht van de Provincies voortgezet onder de vlag van BIJ12.

3.5.1. Werkwijze aanvraag tegemoetkoming schade bij BIJ12

Er bestaat een regeling voor tegemoetkomingen in door beschermde soorten aangerichte (landbouw)schade. De regeling wordt uitgevoerd door BIJ12 unit Faunafonds, een gezamenlijke werkorganisatie van de 12 provincies. Agrariërs die schade ondervinden kunnen dit melden bij BIJ12 waarna taxatie van de schade door een erkend schade taxatiebureau plaatsvindt. Voor het vaststellen van de schade vinden meerdere veldbezoeken plaats en wordt kort voor de oogstdatum een eindtaxatie uitgevoerd. Door ganzen aangerichte schade aan landbouwgewassen valt onder deze regeling.

Na vaststelling van de schade volgt uitkering van de tegemoetkoming. In de regel krijgt de agrariër 95% van de getaxeerde schade uitgekeerd. De overige 5% wordt gezien als bedrijfsrisico. Voor ganzenschade is er een bijzondere bepaling. Schade die wordt ondervonden binnen de ganzenrustgebieden wordt volledig, voor de volle 100%, uitgekeerd.
Vanuit agrarische hoek wordt het signaal afgegeven dat het (automatiserings)systeem om een tegemoetkoming aan te vragen niet erg gebruiksvriendelijk is.
Vanaf eind 2014 wordt er voor verzoeken tot tegemoetkoming in schade een behandelbedrag van € 300,- in rekening gebracht. Dit om verzoeken voor tegemoetkoming met een geringe schade te ontmoedigen. In Zeeland wordt dit behandelbedrag vanaf 1 januari 2017 bij een terecht beroep op het fonds (> € 300,- schade) terugbetaald. Voor schade die is aangericht in ganzenrustgebieden wordt het behandelbedrag eveneens terug betaald. Of het invoeren van een behandelbedrag effect heeft gehad op het aantal schademeldingen, is niet onderzocht.

3.5.2. Extra subsidie ganzenrustgebieden

Agrariërs in de provincie Zeeland die in het winterseizoen binnen de ganzenrust- en foerageergebieden faunaschade hebben ondervonden en daarvoor een tegemoetkoming van BIJ12 unit Faunafonds hebben ontvangen, krijgen bovenop de hiervoor genoemde schadetegemoetkoming een extra vergoeding van € 50,- per schadehectare. Hiervoor is door de Provincie Zeeland een aparte subsidieregeling ontworpen en ingesteld. (zie cijfers onder 4.1.5.)

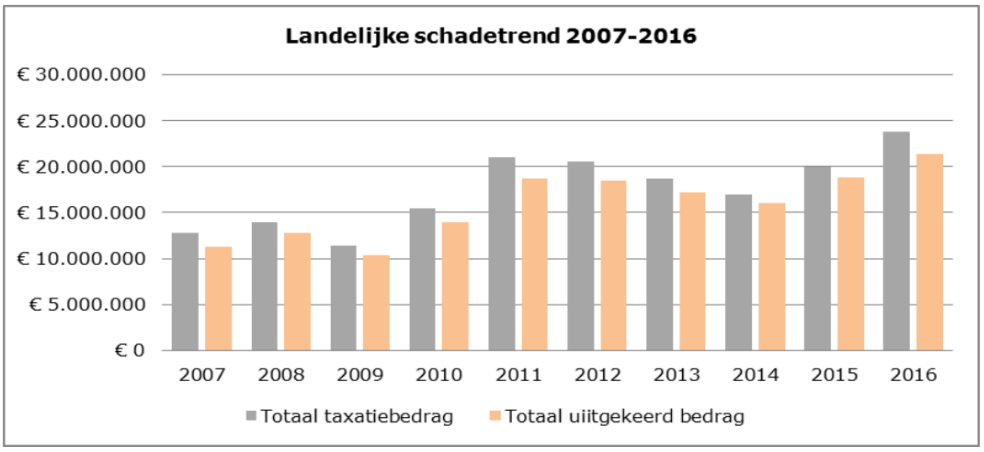
Foto: drie kolganzen in het gras

4. Cijfers en feiten

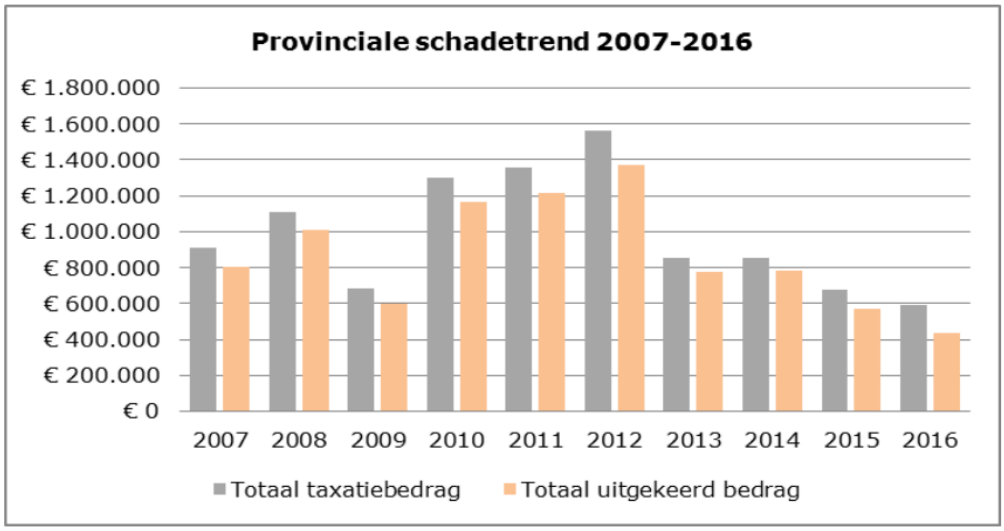
4.1. Schade

Het Faunafonds verzamelt vanaf de oprichting in 2002 faunaschade gegevens in het kader van haar wettelijke taak tot het verlenen van tegemoetkomingen in de faunaschade. Deze taak heeft het Faunafonds overgenomen van het Jachtfonds en wordt per 1 januari 2012 in opdracht van de Provincies voortgezet onder de vlag van BIJ12. Er is een grote database ontstaan met data aan getaxeerde en uitgekeerde faunaschade. Dit betreffen de schadeverzoeken waarvoor een verzoekschrift tot tegemoetkoming in de schade is ingediend bij BIJ12.

In Nederland wordt de meeste schade aan gewassen veroorzaakt door ganzen. In onderstaande grafiek is de landelijke trend van schade door ganzen over de afgelopen jaren weergegeven. Er is te zien dat de schade de afgelopen 10 jaar geleidelijk stijgt van ruim € 10 miljoen getaxeerd en uitgekeerd bedrag naar ruim € 20 miljoen. Alle volgende grafieken is het getaxeerde bedrag hoger dan het uitgekeerde. Wanneer bedragen besproken worden, wordt het uitgekeerde bedrag bedoeld.

De schadetrend van ganzen in Zeeland is nogal gevarieerd geweest in de afgelopen 10 jaar. In onderstaande grafiek wordt de provinciale schadetrend aangegeven. In 2010, 2011 en 2012 leek er een duidelijke stijging plaats te vinden. (uitgekeerd bedrag € 1,4 miljoen), maar na 2012 neemt de totale ganzenschade (van de meest voorkomende soorten) af tot in 2016 (uitgekeerd bedrag ruim € 400.000).

Schadecijfers van BIJ12 worden op verschillende manieren gebruikt en gepresenteerd. Dit heeft te maken met het doel waarvoor ze worden gebruikt. Schade kan worden gerelateerd aan het moment waarop de schade optreedt en wordt gemeld, het moment waarop de schade inzichtelijk wordt gemaakt (wordt getaxeerd) en het moment waarop de schade wordt uitgekeerd. Dit laat verschillende uitkomsten zien bij een presentatie van jaarcijfers.

Ter illustratie: een in oktober 2015 ingezaaid perceel wintertarwe wordt in december van dat jaar volledig kaal gegeten. De schade wordt direct gemeld en de melding wordt geregistreerd in december 2015. Door een taxatiebureau wordt kort daarna gekeken of het inderdaad ganzenschade is en wat de beschadigde oppervlakte is.
Eindtaxatie van de schade kan pas worden uitgevoerd na het volledig uitgroeien en afrijpen van het gewas, kort voor de oogst, in augustus 2016. Dan wordt de definitieve mate en oppervlakte van de schade vastgesteld.
Voor het bepalen van de financiële schade wordt mede gebruik gemaakt van marktprijzen die soms pas later in het jaar beschikbaar komen. Afhankelijk van de snelheid van afhandelen kan het voorkomen dat de schade pas begin 2017 wordt uitgekeerd.
De schade kan nu op verschillende manieren worden geregistreerd of gepresenteerd: het jaar van melding, het jaar van taxatie of het jaar van uitkering. Afhankelijk van het doel, een financiële verantwoording stelt andere eisen dan een beleidsinhoudelijke doelstelling of verantwoording, kan de schade aan het ene of aan het andere jaar worden toegerekend.

Ook het beleidsmatige onderscheidt tussen zomer en winter is met het Ganzenakkoord gewijzigd. Zomerschade van vóór het akkoord werd berekend over de periode tussen 1 april en 1 oktober, dat van ná het Ganzenakkoord van 15 februari tot 1 november. Het zal duidelijk zijn dat, wanneer je dit naast elkaar presenteert, er een vertekend en onjuist beeld ontstaat.

In deze (tussen)evaluatie zijn de cijfers uit alle jaren op dezelfde manier gesorteerd en wordt uitgegaan van het moment van melding. Om een vergelijkbare situatie te krijgen is de zomerschade van ná het Ganzenakkoord teruggerekend naar de periode van 1 april tot 1 oktober.

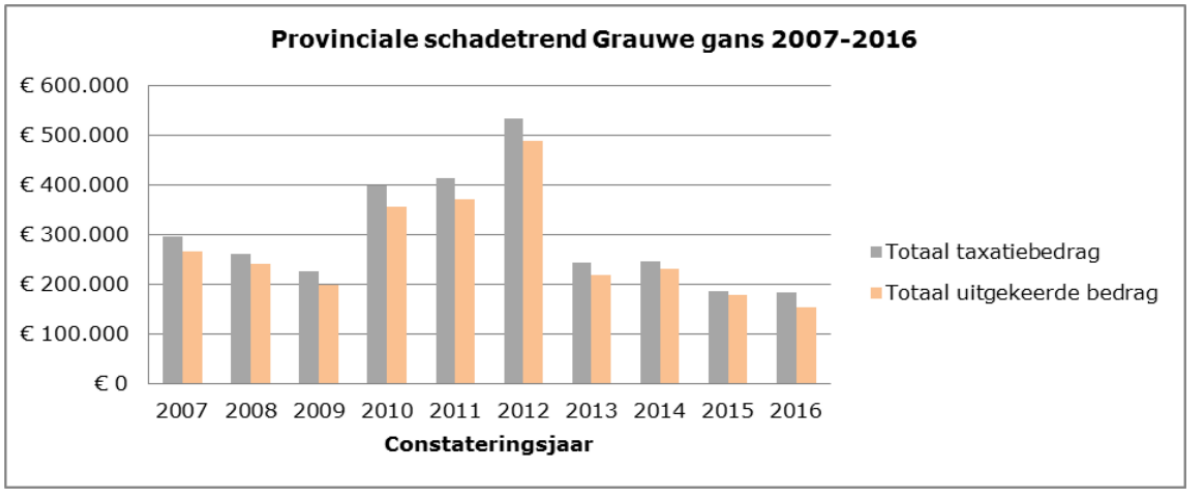
In de volgende paragrafen wordt de schade uitgesplitst naar soort en seizoen.

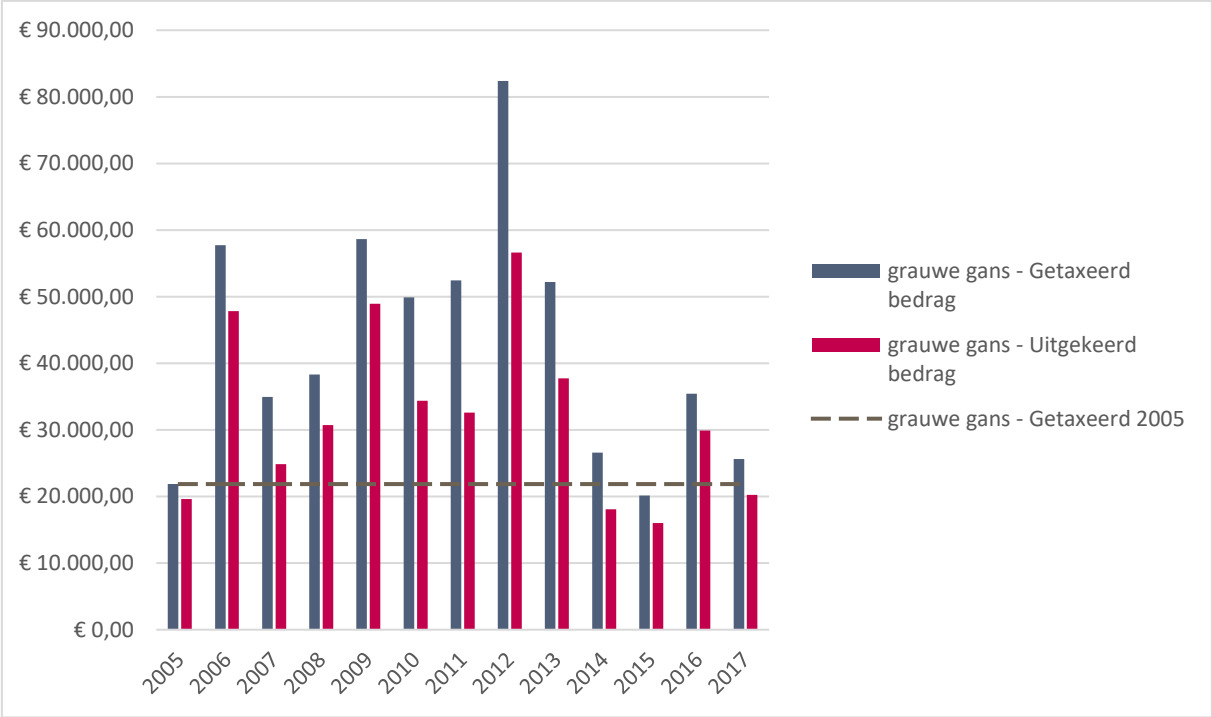
Foto: links brandgans, midden grauwe gans, rechts Canadese gans.

4.1.1. Grauwe gans (Anser anser)

In de grafiek wordt de provinciale schadetrend Grauwe gans van 2007- 2016 weergegeven. De laatste drie jaar is de grauwe ganzen schadetrend (zomer- + winterschade, uitgekeerd bedrag) redelijk stabiel tussen de € 150.000 – 220.000) en bevindt zich op een beduidend lager niveau dan de jaren voor 2012. In 2012 was er een piek in uitgekeerd bedrag van bijna € 500.000.

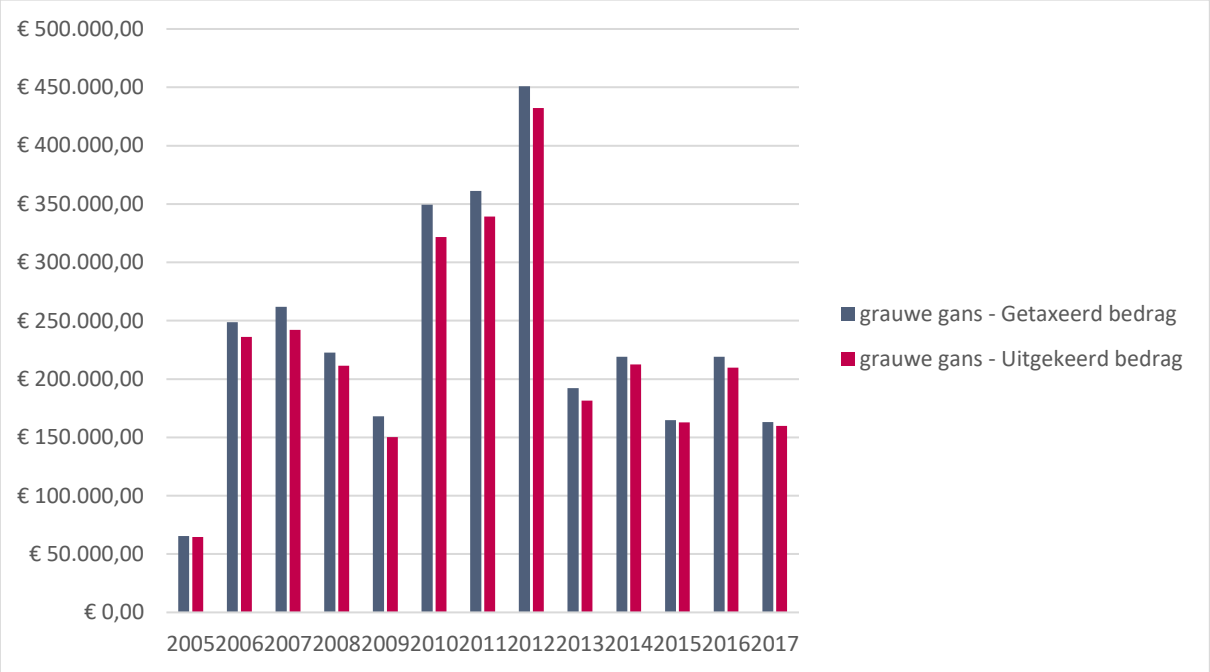

Deze grafiek toont de zomerschade toegebracht door de grauwe gans in de periode 2005-2017:

In de jaren 2005-2013 schommelt de zomerschade aanzienlijk. Vanaf 2013 (uitgekeerd bedrag € 38.000) is de hoogte van de schade aanmerkelijk gedaald, tot het niveau van de streefwaarde uit 2005 (uitgekeerd bedrag € 20.000). Het verloop in zomerschade is vergelijkbaar met de vorige grafiek over de totale schade veroorzaakt door Grauwe gans.

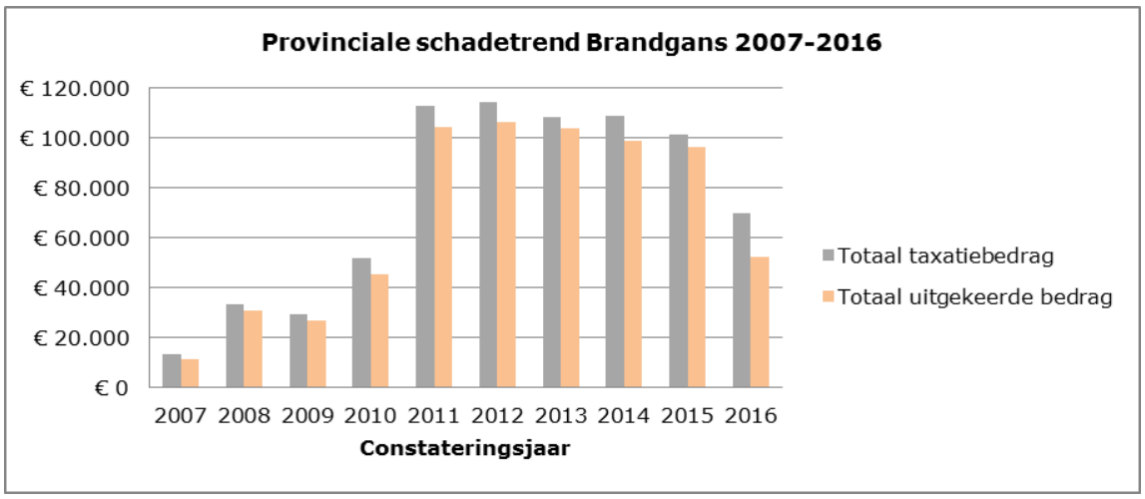
Deze grafiek toont de winterschade toegebracht door de grauwe gans in de periode 2005-2017:

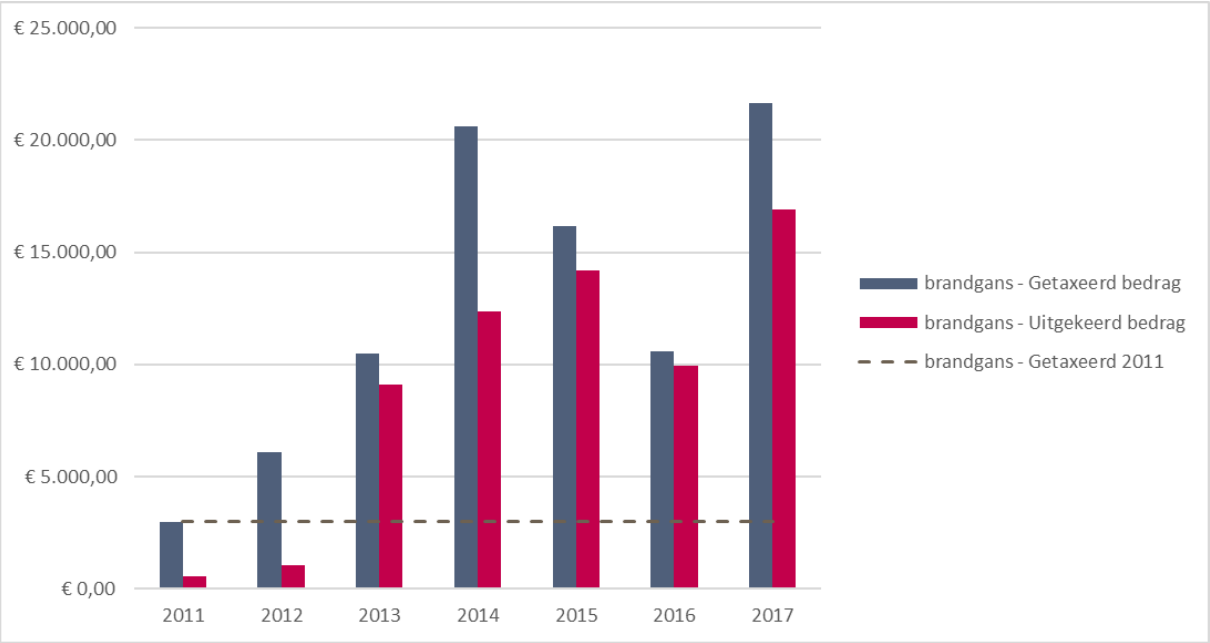
Bij de winterschade is na jaren van forse schommelingen na 2012 (uitgekeerd bedrag € 430.000) een aanzienlijke daling opgetreden en bevindt de schade zich de afgelopen 4 jaren op een beduidend lager niveau (uitgekeerd bedrag € 160.000).

4.1.2. Brandgans (Branta leucopsis)

Deze grafiek schetst de provinciale schadetrend brandgans in de periode 2007-2016. In onze provincie is de brandganzen schade (zomer- en winterschade) in 2011 abrupt gestegen naar een uitgekeerd bedrag van ruim € 100.000, ruim verdubbeld. In de jaren erna was de schade redelijk stabiel. In 2016 is het uitgekeerde bedrag gedaald naar ruim € 50.000.

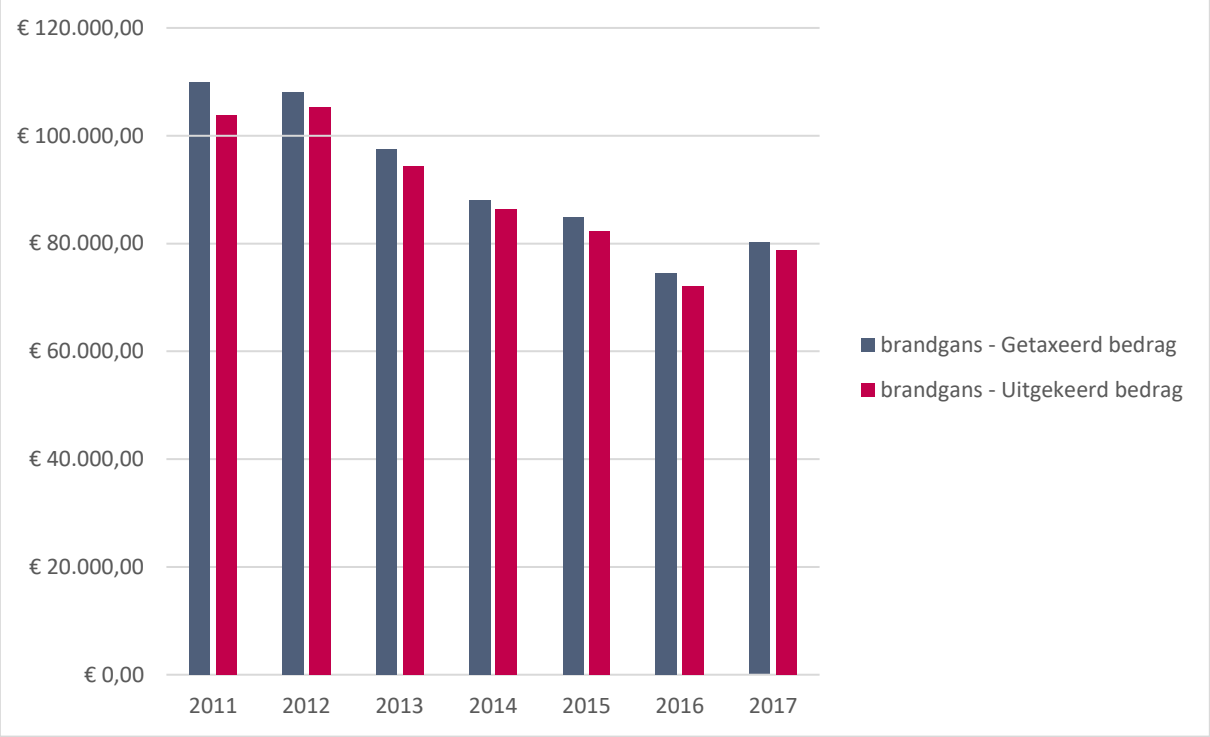

Deze grafiek geeft de zomerschade toegebracht door de brandgans in de periode 2011-2017 aan.

Gemiddeld over de gehele periode zit er een stijgende lijn in het uitgekeerde bedrag, van bijna 0 in 2011 tot ruim € 16.000 in 2017.

Deze grafiek toont de winterschade toegebracht door de brandgans in de periode 2011-2017:

Van 2011 tot 2017 is de trend licht dalend, van een uitgekeerd bedrag in 2011 van ruim € 100.000 naar een uitgekeerd bedrag in 2017 van bijna € 80.000.

4.1.3. Canadese gans (Branta canadensis) en Nijlgans (Alopochen aegyptiacus)

Cijfers van schade die is aangericht door Canadese gans en Nijlgans zijn niet beschikbaar. Schade veroorzaakt door vrijgestelde soorten en exoten wordt niet uitbetaald door BIJ12 en daarom ook niet getaxeerd. Dit houdt echter niet in dat deze soorten geen schade veroorzaken. Het betekent dat de schade op dit moment om genoemde reden niet inzichtelijk te maken is. Omdat bij Canadese- en Nijlgans wordt gestreefd naar een minimale stand en niet naar een bepaald schadeniveau zijn de cijfers voor deze evaluatie niet relevant.

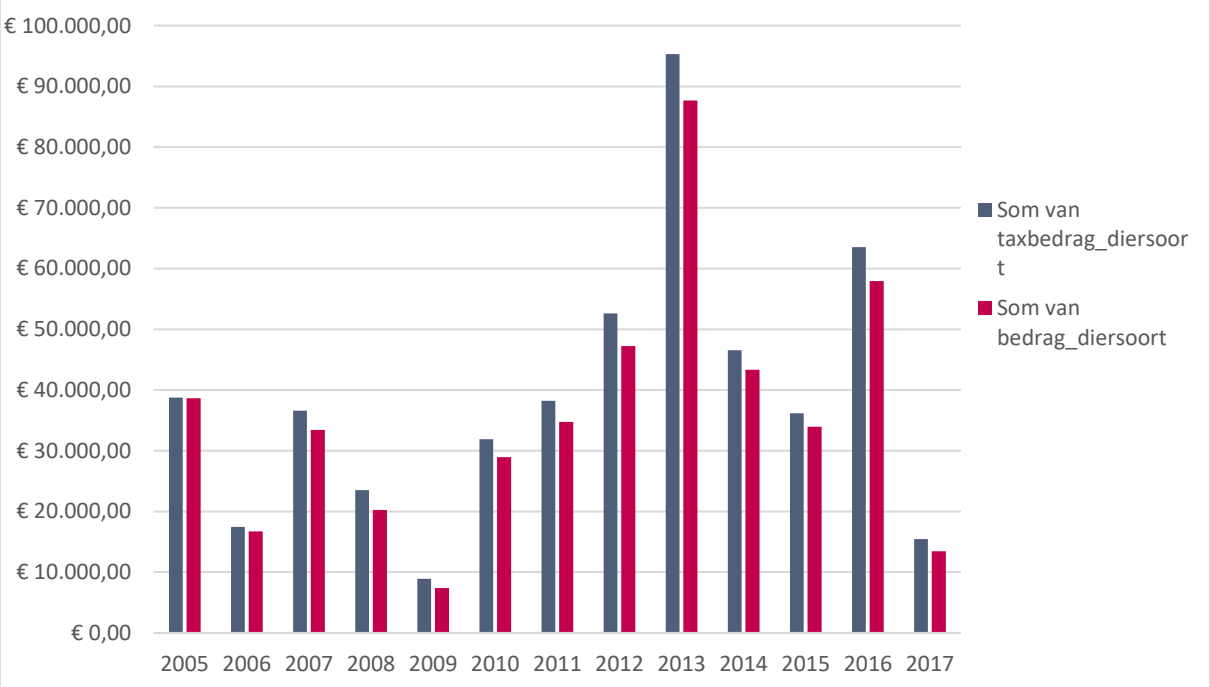
Vanaf begin 2018 is in Zeeland voor de Nijlgans een zogenaamd 'opdracht' (ex artikel 3.18 Wet Natuurbescherming) verstrekt. Dit betekent dat deze soort binnen Zeeland met alle wettelijk toegestane middelen, inclusief het geweer, mag worden bestreden.

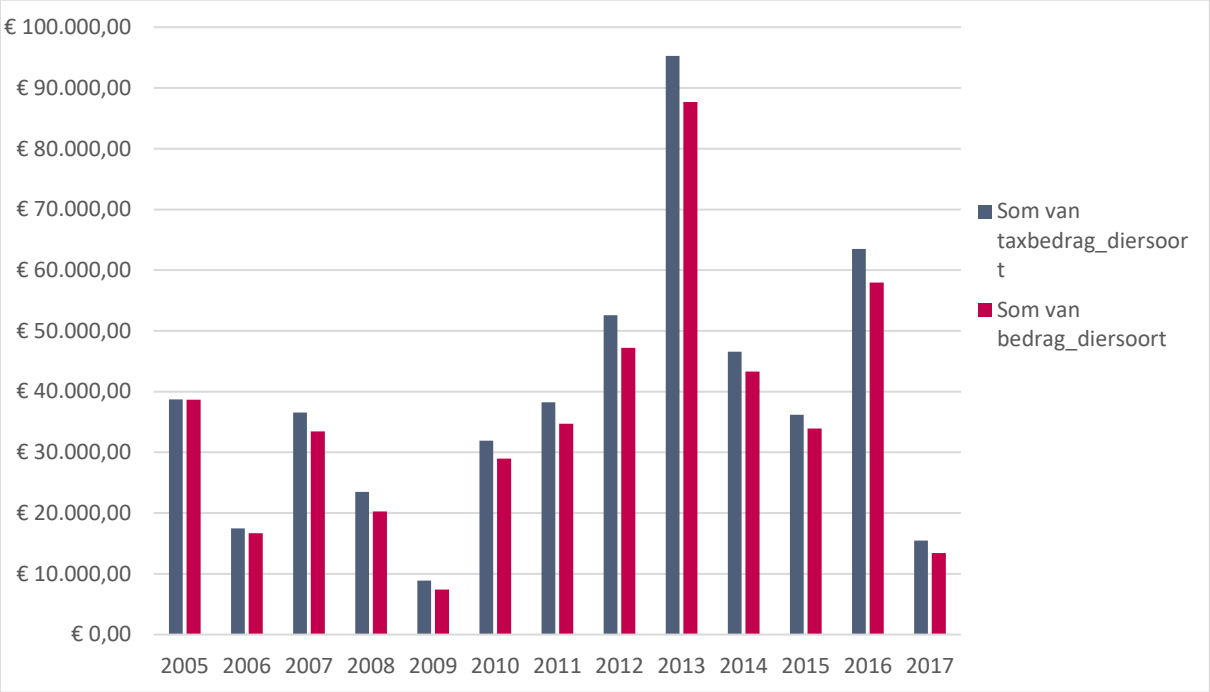
Foto: Canadese ganzen, waarvan drie met halsring.

4.1.4. Rotgans (Branta bernicla), rietgans (Anser serrirostris) en kolgans (Anser albifrons)

De gecombineerde zomerschade toegebracht door de rotgans, rietgans en kolgans (waarvoor geen doelstelling is opgenomen in het Ganzenakkoord) in de periode 2011-2017 is weergegeven in onderstaande grafiek. Hier een piek in 2013 van uitgekeerd bedrag bijna € 90.000 en in 2017 is dit gedaald tot ruim € 10.000.

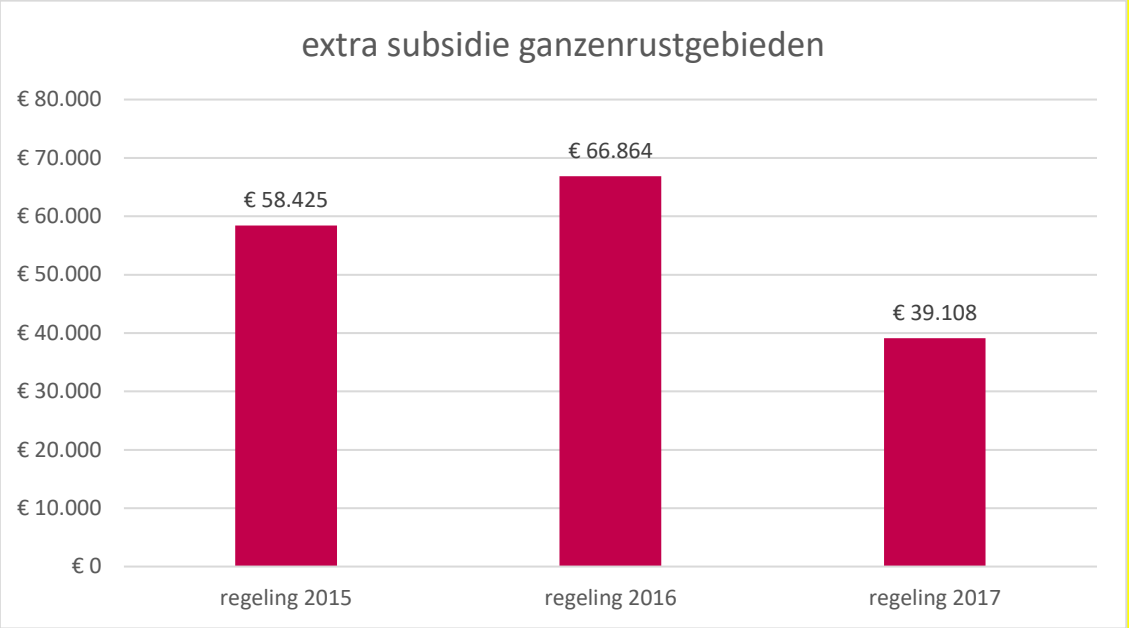
De gecombineerde winterschade toegebracht door de rotgans, rietgans en kolgans in de periode 2011-2017, in onderstaande grafiek geeft een wisselend beeld met de hoogste piek in 2011 (uitgekeerd bedrag ruim € 400.000), een dal in 2015 van € 140.000 en in 2017 bijna € 260.000 uitgekeerd bedrag.

4.1.5. Extra subsidie ganzenrustgebieden; uitbetaalde subsidie

Agrariërs in de provincie Zeeland die in het winterseizoen binnen de ganzenrust- en foerageergebieden faunaschade hebben ondervonden en daarvoor een tegemoetkoming van BIJ12 unit Faunafonds hebben ontvangen, krijgen bovenop de hiervoor genoemde schadetegemoetkoming een extra vergoeding van € 50,- per schadehectare.
De regeling is ingesteld om (meer) draagvlak te verkrijgen voor het instellen van ganzenrustgebieden. De regeling is een onderdeel van de Algemene Subsidie Verordening Zeeland. Deelname aan de regeling is op vrijwillige basis. De regeling wordt uitgevoerd door BIJ12 en is gekoppeld aan een verzoek tot schadetegemoetkoming. De administratieve lasten voor de deelnemers zijn zo tot een minimum beperkt en de bestuurslast is daardoor ook gering.

Hieronder is in de grafiek een overzicht opgenomen van de extra uitbetaalde vergoeding in de jaren 2015 t/m 2017. In 2015, 2016 en 2017 is respectievelijk ruim 58 duizend euro, 66 duizend en 39 duizend euro uitbetaald.

Mate van gebruik extra subsidieregeling.
In Zeeland is in totaal ca. 16.000 ha grond beschikbaar als ganzenrustgebied, waarvan ca. 7.000 ha bestaat uit akkerland en ca. 1.450 ha uit grasland. De overige oppervlakte bestaat uit boomgaard (ca 250 ha), natuur (ca 7250 ha) en overige gronden: bebouwing, wegen en sloten (ca 700 ha).
In 2015 is voor € 58.425 aan extra vergoeding van € 50 per schadehectare uitgekeerd. Dat betekent dat er voor ca. 1.170 ha een dergelijke subsidie is verstrekt. In 2016 was dat 1337 ha. En in 2017 782 ha.
In aanmerking genomen dat op akkerland gemiddeld slechts één keer in de drie jaar wintertarwe wordt verbouwd en daardoor niet over het volledig areaal ganzenrustgebied subsidie toegekend kan worden, is in de afgelopen jaren voor respectievelijk 42%, 44% en 37% van de oppervlakte van het ganzenrustgebied gebruik gemaakt van de subsidieregeling. Hieruit mag worden geconcludeerd dat er in ruime mate gebruik gemaakt wordt van deze subsidieregeling.

4.2. Beheermaatregelen uit het Faunabeheerplan Zeeland 2015-2019: Ganzen

Nestbehandeling, vangst en afschot zijn beheermaatregelen die de afgelopen jaren zijn (en worden) uitgevoerd om het beoogde doel (streefstand zoals opgenomen in het Zeeuws ganzenakkoord) te bereiken. Hieronder volgt een overzicht per getroffen maatregel in Zeeland in de jaren 2010 t/m 2017.

4.2.1. Afschot

Onderstaande tabel geeft afschotcijfers zomer Grauwe gans in Zeeland weer in de periode 2010 t/m 2017.

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Noord-Beveland	483	422	681	304	471	643	392	724
Zuid-Beveland	430	560	1098	1496	1329	2514	2678	1320
Walcheren	127	232	458	592	494	758	894	532
Schouwen-Duiveland	1039	757	1178	1476	1911	2384	3313	2561
St. Philipsland	862	562	710	628	575	670	881	678
Tholen	218	703	680	462	778	543	706	675
West-Zws Vlaanderen	326	635	811	455	389	664	604	658

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Oost-Zws Vlaanderen	865	883	1207	1632	985	1378	1067	363
Totaal	**4350**	**4754**	**6823**	**7045**	**6932**	**9554**	**10535**	**7511**

Onderstaande tabel geeft afschotcijfers zomer overige ganzensoorten in Zeeland weer in de periode 2010 t/m 2017.

Totalen	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Kolgans	127	161	18	168	0	0	0	0
Brandgans	207	265	0	0	0	1200	1876	1715
Soepgans	0	0	219	219	175	316	0	0
Canadese gans	0	0	0	0	0	67	0	0

* bovengenoemde afschotcijfers zijn afkomstig uit het Faunaregistratiesysteem van de Faunabeheer-eenheid Zeeland.

Gedurende de zomer worden aanzienlijke aantallen ganzen geschoten. Het gaat voornamelijk om grauwe ganzen. Het aantal afgeschoten andere soorten is verwaarloosbaar. Vanaf 2010 is er een jaarlijkse toename van het afschot. Wanneer je het afschot afzet tegenover het aantal getelde dieren wordt in sommige jaren 60% van de zomerpopulatie geschoten.
De regio's met het meest afschot zijn Schouwen-Duiveland, Zuid Beveland en Oost Zeeuws Vlaanderen. In Schouwen-Duiveland en Zuid Beveland neemt het afschot over de jaren heen toe, in Oost-Zeeuws- Vlaanderen zien we juist een afname.
In de huidige situatie worden brandganzen beheerd op basis van postcodegebieden. Enkel de postcodegebieden waar brandganzen schade maken komen in aanmerking voor beheermaatregelen.
Echter blijkt in de praktijk dat dit geen uitvoerbare en een ongewenste situatie is, aangezien sommige postcodegebieden dwars door jachtvelden lopen en ganzen nu éénmaal kunnen vliegen. Daarom is het noodzakelijk om in het kader van schadebestrijding een groter beheergebied te benutten. Om dit te realiseren is het aan te bevelen het beheer van de brandgans op WBE niveau uit te voeren.

4.2.2. Nestbehandeling

Onderstaande tabel geeft het aantal nesten en geprikte eieren van de grauwe gans weer, in de periode 2010 t/m 2017 in Zeeland.

Grauwe gans	nesten 2010	nesten 2011	nesten 2012	nesten 2013	nesten 2014	nesten 2015	nesten 2016	nesten 2017
Noord Beveland	68	350	253	278	307	208	102	63
Schouwen-Duiveland	260	469	398	192***	296	531	411	307
West-Zeeuws-Vlaanderen	65**	86	81	71	72	100	101	109
Oost-Zeeuws-Vlaanderen	111	85	104	15	56	113	75	303
Zuid-Beveland	79	192	288	348	397	338	344	42
Walcheren	98	109	112	106	117	104	5	48
Totaal	**616**	**1291**	**1236**	**818**	**1245**	**1394**	**1038**	**872**
Tholen (binnen bebouwde kom Tholen)					6			

* cijfers nestbehandeling zijn afkomstig van de Faunabeheereenheid Zeeland

Onderstaande tabel geeft het aantal geprikte eieren van de grauwe gans weer, in de periode 2010 t/m 2017 in Zeeland.

Grauwe gans	eieren 2010	eieren 2011	eieren 2012	eieren 2013	eieren 2014	eieren 2015	eieren 2016	eieren 2017
Noord Beveland	314	1993	1503	1618	1959	1269	683	364
Schouwen-Duiveland	592	1212	961	512	1532	2235	1549	1909
West-Zeeuws-Vlaanderen	311*	404	489	298	388	482	362	483
Oost-Zeeuws-Vlaanderen	519	512	634	48	365	640	522	1485
Zuid-Beveland	402	1178	1655	1991	2357	2193	2159	145
Walcheren	618	717	640	533	419	328	10	201
Totaal	**2445**	**6016**	**5882**	**5000**	**7020**	**7147**	**5285**	**4587**
Tholen (binnen bebouwde kom Tholen)					141			

* voor wat betreft 2010 is in het totaal van West-Zeeuws-Vlaanderen opgenomen 1 nest van de Canadese gans met 8 eieren.
** 2013: vanwege het late seizoen zijn er in De Maire geen eieren geprikt

Nestbehandeling laat over de jaren heen grote verschillen in resultaat zien. Voor een deel heeft dit te maken met het moment van prikken. Je ziet dat het aantal eieren per nest dan flink kan fluctueren. Als de omstandigheden het toelaten is het wenselijk om zo laat mogelijk in het (broed)seizoen te prikken om een zo groot mogelijk effect te bereiken. Aan de andere kant brengt een later moment van uitvoering ook meer verstoring en verontrusting van natuurwaarden (broedvogels) met zich mee. Ook hier valt op dat de regio's Schouwen-Duiveland en Zuid-Beveland de regio's zijn met de hoogste resultaten. Opvallend is dat Oost-Zeeuws-Vlaanderen relatief laag scoort.

4.2.3. Vangstacties

Onderstaande tabel geeft een overzicht weer van gevangen overzomerende grauwe ganzen, Canadese ganzen en brandganzen in Zeeland, in de periode 2010 t/m 2017.

Jaar	Aantal gevangen per soort		
	grauwe gans	Canadese gans	brandgans
2010	17	8	0
2011	0	0	0
2012	0	50	0
2013	223	542	0
2014	74	0	0
2015	147	230	1246
2016	0	0	0
2017	0	0	0
Totaal	**461**	**830**	**1246**

*cijfers vangstacties zijn afkomstig van de Faunabeheereenheid Zeeland

De resultaten van het ganzenvangen variëren heel sterk. Er zijn jaren dat er geen ganzen zijn gevangen en jaren dat dit wel succesvol is toegepast. Sinds 2013 is een professionele organisatie ingeschakeld die ervaring heeft met deze methode. Dit is te zien aan de resultaten vanaf dat moment. In de

laatste jaren is gebleken dat op korte tijd grote aantallen gevangen kunnen worden, zie de resultaten in 2015.
In 2016 is vanwege gerechtelijke procedures niet gevangen. Dit was niet mogelijk vanwege een omissie in de toen geldende wetgeving. In 2017 was de ontheffing voor het vangen van ganzen niet tijdig beschikbaar, waardoor ook in dat jaar geen ganzen konden worden gevangen. Enerzijds kan het vangen van ganzen als beheermaatregel effectief zijn, anderzijds vereist het vangen van ganzen bepaalde expertise waarvoor een externe partij moet worden ingeschakeld.

4.3. Populatieontwikkeling

Het aantal ganzen dat in Nederland broedt en de volledige jaarcyclus in de omgeving van de broedplaatsen volbrengt is de afgelopen decennia fors toegenomen (Van der Jeugd et al. 2006, Schekkerman 2012); zo ook in Zeeland. Eind jaren zeventig ging het in onze provincie om enkele paren van de grauwe gans op de grens met België (Teixeira 1979). Nadien heb-ben zich meer soorten gevestigd en is het aantal van alle soorten toegenomen (Bekhuis et al. 1987, SOVON 2002, Voslamber 2005, 2009 Schekkerman 2012).

In de Vogelbalans 2013 van SOVON staat dat het aantal broedende en overzomerende ganzen in de zomer van 2012 in heel Nederland werd geschat op bijna 600.000. Het ging dan zowel om de aanwezige broedparen en hun jongen als om niet-broedende, overzomerende vogels. Driekwart van de zomeraantallen (ca. 440.000 individuen) bestond uit grauwe ganzen, gevolgd door brandganzen (52.000), nijlganzen (44.000) en grote Canadese ganzen (31.000). Deze schattingen geven een goed beeld van de omvang van de Nederlandse ganzenpopulaties in de zomer, maar zijn met enige onzekerheden omgeven. In tegenstelling tot de winter zijn er voor de zomer namelijk geen frequente landdekkende tellingen beschikbaar.
In de provincie Zeeland vindt sinds 2007 door SOVON veelal tweejaarlijks een telling plaats van overzomerende ganzen. De aantallen worden in onderstaande tabel weergegeven. Ook in de jaren daarvoor zijn incidentele tellingen uitgevoerd.

Onderstaande tabel laat de populatieontwikkeling per soort zien van de meest voorkomende soorten in Zeeland in juli. De jaren ná het sluiten van het Zeeuws ganzenakkoord zijn 2015 en 2016, deze zijn in gele kleur weergegeven.

	2005	2007	2009	2010	2012	2013	2015	2017
Grauwe Gans	10.000	15.132	10.806	10.203	13.682	11.900	12.345	16.740
Brandgans		1.176	3.647	2.712	2.803	4.456	4.193	4.561
Kolgans		11	4	8	4	2	5	0
Canadese Gans		1.065	1.524	2.531	2.573	3.140	4.037	4.570
Nijlgans		226	234	184	316	385	406	906
Rotgans		3	9	10	5	16	19	6
Overige*		278	224	273	446	432	384	305
Totaal		17.891	16.448	15.921	19.829	20.331	21.389	27.091

*Overige soorten zijn: Knobbelgans, kleine Rietgans, Soepgans, Indische gans, Sneeuwgans, Roodhalsgans, Keizergans en Hybride

In onderstaande tabel is de populatieomvang per soort (van de meest voorkomende soorten) in Zeeland (op basis van seizoensmaximum) tijdens het winterseizoen opgenomen.

De seizoenen ná het sluiten van het Zeeuws ganzenakkoord zijn 2014/2015 en 2015/2016, deze zijn in gele kleur weergegeven.

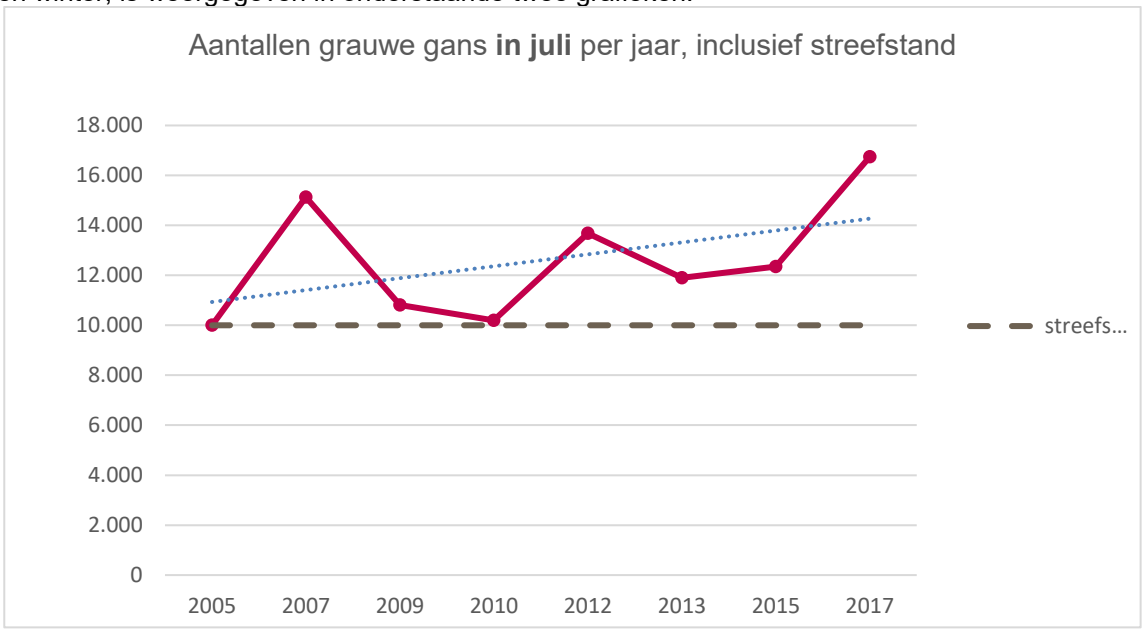
	2004/2005	2005/2006	2008/2009	2011/2012	2013/2014	2014/2015	2015/2016
Grauwe Gans	76.925	96.720	76.458	67.931	58.707	48.674	46.726
Brandgans	20.930	28.763	30.077	58.022	54.672	70.576	65.499
Kolgans	36.802	58.661	28.709	51.838	46.508	46.884	28.533
Canadese Gans	903	842”	1002	1.978*	2.007	2.479	2.423
Nijlgans	268	507	435	463	533	748	993
Rotgans	15.750	21.151	17.371	22.556	21.640	30.280	25.421
Toendrarietgans	5.989	10.953	7.545	8.388	8.365	8.379	8.108

* in sept. 5.139

“ in sept. 6.289

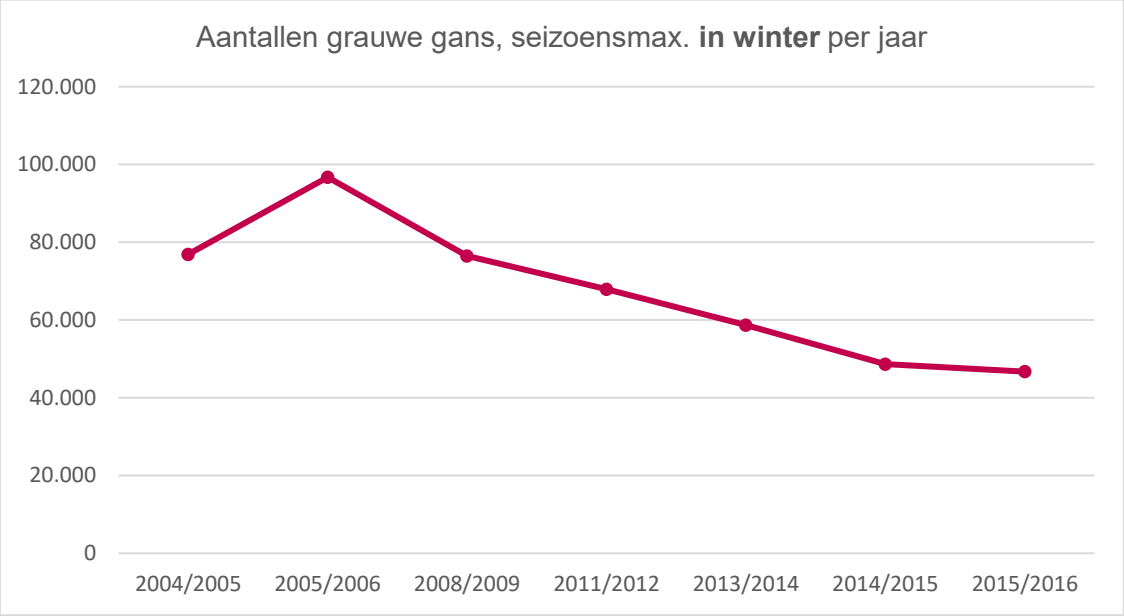
4.3.1. Grauwe gans

De populatieontwikkeling van de grauwe Gans over de afgelopen 10 jaar in onze provincie, in zomer en winter, is weergegeven in onderstaande twee grafieken:

De aantalsontwikkeling in de zomer schommelt en laat over de afgelopen 12 jaar een stijging zien van bijna 30%. In 2009 en 2010 lagen de aantallen op de streefstand uit het Ganzenakkoord. In de jaren na 2010 lopen de aantallen op. Van een exponentiële stijging, zoals in de jaren daarvoor heeft plaatsgevonden, is echter geen sprake meer.

In de winterperiode zien we de volgende ontwikkeling:

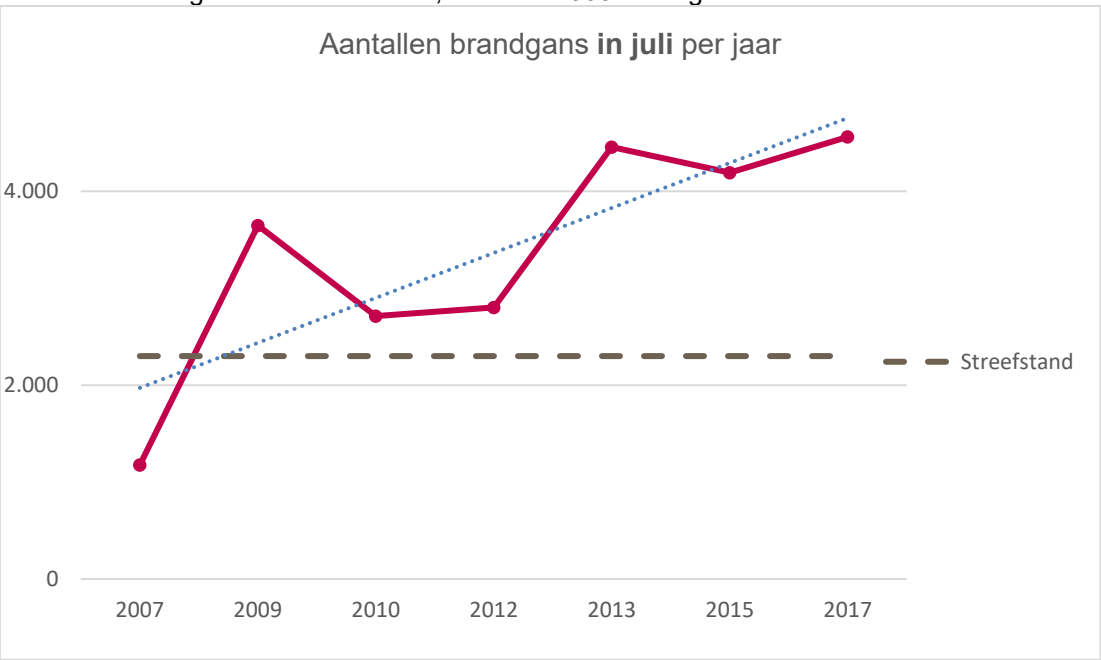

De aantalsontwikkeling in de winter geeft een ander beeld. Er is sprake van een forse afname. Ten opzichte van het seizoen 2005/2006 zijn de overwinterende aantallen grauwe ganzen met ca. 50% afgenomen tot ruim 40.000 ganzen.

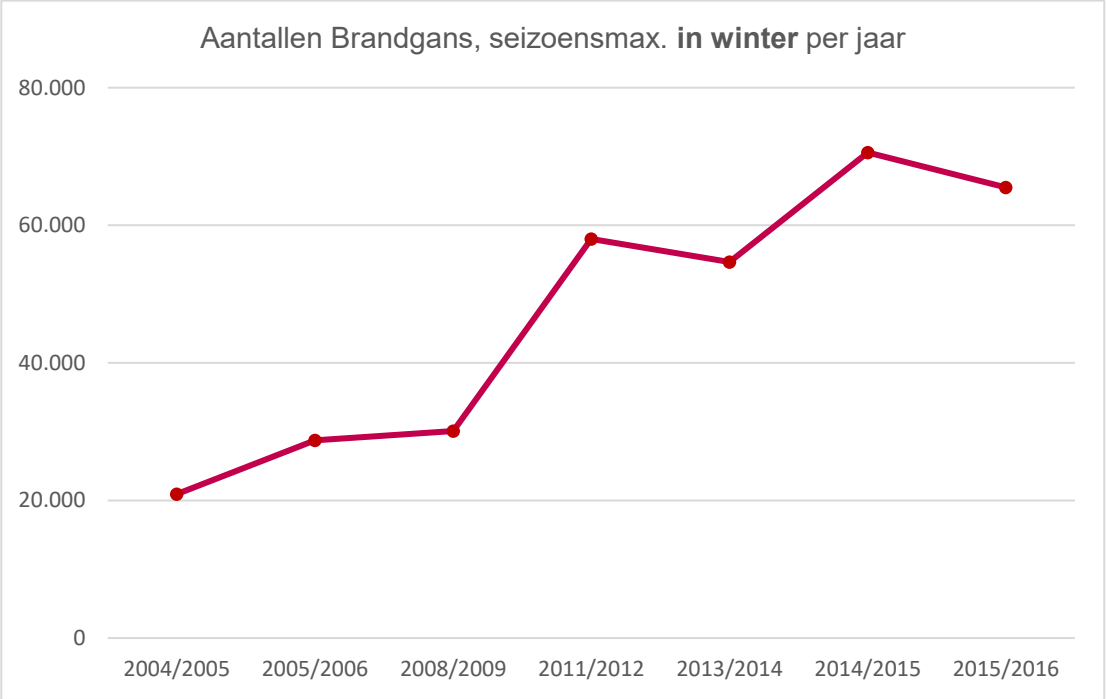
4.3.2. Brandgans

De populatieontwikkeling van de brandgans over de afgelopen 10 jaar in onze provincie, in zomer en winter, is weergegeven in onderstaande twee grafieken.

De populatieontwikkeling van de brandgans laat in onze provincie in de afgelopen 10 jaar in de zomer een verdubbeling van het aantal zien, tot ruim 4.000 brandganzen.

In de winterperiode neemt het aantal in diezelfde periode van tien jaar toe van ruim 20.000 ganzen tot ruim 65.000:

Hoewel de toename de laatste twee jaar iets lijkt af te vlakken, is het aantal brandganzen tijdens de zomerperiode in Zeeland in de afgelopen 10 jaar aanzienlijk toegenomen. Dit beeld komt overeen met andere regio's/provincies in Nederland.

Ook de aantallen brandganzen in de winter nemen toe. De afgelopen 10 jaar is hun aantal meer dan verdriedubbeld. Ook dit is een landelijke/internationale trend. In andere delen van Nederland heeft deze ontwikkeling zich al eerder voorgedaan.

Foto: zwemmende grauwe gans met jongen

5. Conclusies en aanbevelingen

5.1. Conclusies

Dit rapport is een eerste vingeroefening om te komen tot meer inzicht in het ganzenbeheer in Zeeland. Op een aantal punten mist het rapport diepgang (verklaringen voor bepaalde bevindingen) die bij een uitgebreide evaluatie mogelijk verder kunnen worden geanalyseerd.
In het algemeen kan gesteld worden dat er veel gegevens beschikbaar zijn bij diverse organisaties waarop het beleid met betrekking tot ganzen in Zeeland (mede) gebaseerd kan worden of die kunnen worden aangewend voor monitoring. Maar ook blijkt dat de beschikbaarheid van gegevens soms lang na-ijlt (schadecijfers) of dat zij niet jaarlijks worden verzameld (tellingen). De gegevens laten ook behoorlijke fluctuaties zien, waarbij het moeilijk is om over een korte periode al conclusies te trekken. De gekozen periode van evaluatie over 5 jaar lijkt daarmee een goede keuze. Toch kunnen al enkele conclusies uit de gegevens worden getrokken.

Schadecijfers

- De door ganzen veroorzaakte schade aan landbouwgewassen in Zeeland is na 2012 fors afgenomen en bedraagt de laatste (4) jaren gemiddeld € 650.000. In 2012 was dit nog bijna 1,6 miljoen euro.
- Het gros van de schade wordt veroorzaakt door de grauwe gans, gevolgd door de brandgans en de kolgans.
- Ten opzichte van de winterschade vormt de omvang van de zomerschade in Zeeland een gering aandeel: de totale (getaxeerde) winterschade is ruim 8 maal groter dan de totale (getaxeerde) zomerschade.
- Van Canadese en Nijlgans zijn geen representatieve schade cijfers voorhanden omdat deze schade niet wordt uitgekeerd en daarom niet wordt getaxeerd. Wanneer schade van Canadese- en Nijlgans onderdeel vormt van andere ganzenschade wordt deze wel mee getaxeerd. Gelet op deze cijfers, en op hun geringe aantallen, valt de schade van Canadese en Nijlgans in het niet bij die van de andere ganzensoorten.
- Opvallend is dat rietganzen nauwelijks schade veroorzaken. Dit klopt gelet op hun voedsel-keuze. Rietganzen eten vooral oogstresten (bietenblad en –koppen en aardappelkriel) en geen oogstaar gewas.
- Vanuit agrarische hoek wordt het signaal afgegeven dat het (automatiserings)systeem om een tegemoetkoming voor geleden schade aan te vragen bij BIJ12 niet erg gebruiksvriendelijk is.

De-minimis- regeling

- Uit gegevens van SOVON blijkt dat het aandeel ganzen dat in de ganzenrustgebieden verblijft de laatste jaren is toegenomen.
- Van de subsidieregeling voor het bieden van rust in ganzenrustgebieden wordt ruim gebruik gemaakt.
- Uit gegevens van SOVON blijkt dat het aandeel ganzen dat in de ganzenrustgebieden verblijft de laatste jaren is toegenomen.

Beheermaatregelen

- Beheermaatregelen m.b.t. ganzen betreffen afschot, nestbehandeling en vangst.
- Afschot van ganzen in de zomer betreft hoofdzakelijk grauwe gans en brandgans.
- Afschot vormt een belangrijke regulerende maatregel. Jaarlijks wordt meer dan 50% van de overzomerende populatie weggeschoten.

- De regio's met het meest afschot zijn ook de regio's met de meest ganzen.
- Cijfers over het afschot zijn (nog) niet uitgesplitst naar datum van de maatregel. Wel zijn de verschillen in seizoen (zomer en winter) inzichtelijk. Maatregelen zoals het afschot van koppelvormende ganzen in het voorjaar zijn daardoor niet inzichtelijk.
- Afschot van Canadese gans werd tot voor kort niet geregistreerd. Vanaf eind 2016 gebeurt dit wel.
- Er vindt een forse inzet plaats in het opsporen en vernielen van nesten.
- Ook bij de vernielde nesten betreft het vooral (alleen) nesten van grauwe gans en niet van de andere soorten.
- Nestbehandeling laat over de jaren heen grote verschillen in resultaat zien. Voor een deel heeft dit te maken met het moment van prikken. Je ziet dat het aantal eieren per nest dan flink kan fluctueren. Als de omstandigheden (geen verstoring van broedvogels) het toelaten is het wenselijk om zo laat mogelijk in het (broed)seizoen te prikken om een zo groot mogelijk effect te bereiken. Ook hier valt op dat de regio's Schouwen-Duiveland en Zuid-Beveland de regio's zijn met de hoogste resultaten. Opvallend is dat Oost-Zeeuws-Vlaanderen relatief laag scoort.
- De resultaten van het ganzenvangen variëren heel sterk. Er zijn jaren dat er geen ganzen zijn gevangen en jaren dat dit wel succesvol is toegepast. In 2006, 2007 en 2008 zijn in de Axelse Kreek en het Grote Gat succesvol ganzen gevangen. Sinds 2013 is een professionele organisatie ingeschakeld die ervaring heeft met deze methode. Dit is te zien aan de resul-taten vanaf dat moment. In de laatste jaren is gebleken dat op korte tijd grote aantallen gevangen kunnen worden, zie de resultaten in 2015. Enerzijds kan het vangen van ganzen als beheermaatregel effectief zijn, anderzijds vereist het vangen van ganzen bepaalde expertise waarvoor een externe partij moet worden ingeschakeld. In 2016 is vanwege gerechtelijke procedures niet gevangen. Dit was niet mogelijk vanwege een omissie in de toen geldende wetgeving. In 2017 was de ontheffing voor het vangen van ganzen niet tijdig beschikbaar, waardoor ook in dat jaar geen ganzen konden worden gevangen.

Populatieontwikkeling zomer

- Opvallend is het feit dat de streefwaarden uit de doelstellingen voor grauwe en brandgans in respectievelijk 2005 en 2011 niet terug te vinden zijn in rapportages van SOVON. In die betreffende jaren heeft SOVON in Zeeland deze ganzensoorten niet geteld. In het Zeeuws Ganzenakkoord zijn deze aantallen echter wel als streefwaarden opgenomen.
- De aantalsontwikkeling van overzomerende grauwe ganzen laat grote fluctuaties zien. De meerjarige trend laat een (lichte) toename zien. Wanneer we kijken naar de laatste jaren is er echter een forse toename zichtbaar.
- Ook bij de overzomerende brandganzen zien we fluctuaties in de aantalsontwikkeling. Over een reeks van jaren zien we een duidelijke toename.
- Dit geldt ook voor de Canadese gans. Deze soort laat een gestage groei zien.
- Grauwe gans, brandgans en Canadese gans vormen de hoofdmoot van de broedende populaties ganzen. Deze drie soorten tezamen vormen 95% van het aantal broedende ganzen. De aantallen overige soorten zijn in dit licht bezien verwaarloosbaar.
- Zowel bij de grauwe-, de brand- en de Canadese gans liggen de aantallen ver boven de streefstand.

Populatieontwikkeling winter

- Bij de overwinterende ganzen zien we ook (grote) fluctuaties tussen de jaren. De trend over de jaren heen lijkt (is) hier toch gelijkmatiger.

- We zien bij de overwinterende ganzen wel grote verschillen tussen de soorten. De aantallen grauwe ganzen zijn beduidend afgenomen, die van de brandgans juist fors toegenomen. Bij kol-, rot- en rietgans zien we gelijkmatige aantallen.
- Ook bij de overwinteraars vormen Canadese- en Nijlgans een verwaarloosbaar onderdeel van het totaal aantal ganzen.

Doelstellingen Zeeuws Ganzenakkoord

- Grauwe gans: doelstelling behalen ligt binnen bereik. In die zin dat de schadecijfers de laatste jaren nagenoeg overeenkomen met het niveau van de streefwaarde uit 2005. De populatieontwikkeling houdt hiermee echter geen gelijke tred.
- Brandgans: doelstelling behalen ligt (nog) niet binnen bereik. De aantalsontwikkeling laat fluctuaties zien, maar over een reeks van jaren zien we een duidelijke toename. De schade-cijfers houden hiermee gelijke tred.
- Canadese ganzen en exoten: cijfers van schade die is aangericht door Canadese gans en Nijlgans zijn niet beschikbaar. Schade veroorzaakt door vrijgestelde soorten en exoten wordt niet uitbetaald door BIJ12 en daarom ook niet getaxeerd. Omdat bij Canadese- en Nijlgans wordt gestreefd naar een minimale stand en niet naar een bepaald schadeniveau zijn de cijfers voor deze evaluatie niet relevant.

5.2. Aanbevelingen

Zoals reeds is aangegeven zijn er veel gegevens beschikbaar die kunnen worden aangewend om beleid op te baseren of die voor monitoringsdoeleinden kunnen worden gebruikt. Om het feitelijke inzicht in de problematiek dat hiermee verkregen wordt te behouden, is het belangrijk dat organisaties als SOVON, BIJ12 en de Faunabeheereenheid ook in de (nabije) toekomst de opdracht behouden om deze gegevens te verzamelen. Daarbij is het voor een aantal zaken gewenst om een verdere verdieping te maken: aangeven in welke periode van het jaar maatregelen zijn uitgevoerd en nauwkeuriger registratie van afschot (Canadese gans). Vanaf 2017 is dit geborgd door het invoeren van deze gegevens in het Faunaregistratiesysteem (FRS).

Bij een eventuele herziening van het Zeeuws Ganzenakkoord verdient het aanbeveling om de doelstellingen die gebaseerd zijn op de in het akkoord genoemde streefwaarden (2005 grauwe gans en 2011 brandgans), op een ander referentiejaar te richten.
Richting toekomst verdient het aanbeveling niet enkel uit te gaan van financiële schade, gebaseerd op een vermeende koppeling tussen aantallen ganzen en schadecijfers, maar hierin ook andere parameters als: grootte beschadigd oppervlak gewas (ha), mate van beschadiging (%) en geografische ligging mee te nemen.
Daarnaast kan bij een eventuele herziening van het Zeeuws Ganzenakkoord mogelijk worden onderzocht welke effecten de invoering van een behandelbedrag bij schadetegemoetkomingen en gewijzigde regelgeving voor exoten (Nijlgans) heeft gehad.

In de huidige situatie worden brandganzen beheerd op basis van postcodegebieden. Enkel de postcodegebieden waar brandganzen schade maken komen in aanmerking voor beheermaatregelen.
Echter blijkt in de praktijk dat dit geen uitvoerbare en een ongewenste situatie is, aangezien sommige postcodegebieden dwars door jachtvelden lopen en ganzen nu éénmaal kunnen vliegen. Daarom is het noodzakelijk om in het kader van schadebestrijding een groter beheergebied te benutten. Om dit te realiseren is het aan te bevelen het beheer van de brandgans op WBE niveau uit te voeren.

In het Zeeuws ganzenakkoord is opgenomen dat de daarin opgenomen afspraken uiterlijk na vijf jaar worden geëvalueerd. Met dit rapport is, drie jaar na het sluiten van het Zeeuws ganzenakkoord, een eerste balans opgemaakt. Aanbevolen wordt de vinger aan de pols te houden en in 2020 opnieuw een stand van zaken met betrekking tot het ganzenbeleid in Zeeland, op te stellen.

De doelstellingen uit het ganzenakkoord zijn nog niet allemaal gehaald, maar de schadetrend ontwikkelt zich ten aanzien van de grootste schadeveroorzakende soort, de grauwe gans, in ieder geval in de goede richting. Indien de beschikbare beheermaatregelen (nestbehandeling, vangst en afschot) binnen het kader van de wet alle jaarlijks consequent, en zo effectief mogelijk worden ingezet en uitgevoerd, komt het behalen van de doelstellingen die zijn opgenomen in het Zeeuws Ganzenakkoord binnen bereik.

Kanttekening hierbij is dat wanneer we de doelstellingen uit het Zeeuws ganzenakkoord willen halen (2020), de komende twee jaar bijgestuurd zal moeten worden in aanpak. Er wordt jaarlijks een plan van aanpak gestuurd door de Faunabeheereenheid (FBE) aan Gedeputeerde Staten (vóór 15 feb.) waarin staat welke maatregelen de FBE (o.b.v. regionale ganzenoverleggen) in overleg met partners (TBO's, RWS, particuliere grondeigenaren) voornemens is uit te voeren. Eind van het jaar wordt een rapportage ingediend bij de Provincie. Dit betreft een overzicht met afschotcijfers, vangstcijfers en cijfers m.b.t. nestbehandeling. De in het plan van aanpak opgenomen doelstellingen missen een concrete uitwerking en formulering (frequentie maatregelen, doelstellingen in aantallen, tijd, locatie) en er vindt aan het eind van het jaar geen uitgebreide rapportage plaats. Na afloop van het jaar is er daardoor weinig inzicht in het feit of de inzet aan maatregelen voldoende is geweest. Hier is een ver-beteringsslag mogelijk.
Aanbeveling is dan ook om de aanpak van de ganzenoverlast d.m.v. het nemen van beheermaatregelen jaarlijks beter te structuren, concreter uit te werken, maximaal uit te voeren en goed te rapporteren. Daarbij moet gezegd dat hierin sinds 2017 een verbetering is doorgevoerd. De afspraken in het plan van aanpak dat jaarlijks wordt opgesteld, zijn concreter gemaakt. Toch blijft dit een lastig punt, omdat de FBE voor het behalen van concrete resultaten mede afhankelijk is van de vrijwillige medewerking en inzet van met name jagers en terreinbeherende organisaties. Mocht op termijn resultaat uitblijven, dan beschikt de Provincie Zeeland over de mogelijkheid om eigenstandig een opdracht uit te zetten.

Het lijkt er op dat een aantal beheermaatregelen nog niet optimaal wordt uitgevoerd. Het afvangen van ganzen, afschot van koppelvormende ganzen in het voorjaar en afschot in natuurgebieden gebeurt slechts marginaal of nog niet. Het verdient aanbeveling ook deze maatregelen in de toekomst toe te passen.

6. Bronnen

SOVON

2003/2004 Sovon rapport 2005/10
2004/2005 Sovon rapport 2006/11
2005/14 Sovon broedende ganzen in Zeeland
Zomerganzen in het Deltagebied 2007
Vogelbalans 2013, thema ganzen
Monitoring van het gebruik van ganzenfoerageergebieden in Nederland in 2010/2011
Monitoring foerageergebieden 2011-2012
Ganzen- en Zwanentellingen in Zeeland Seizoen 2011/2012
Ganzen- en Zwanentellingen in Zeeland Seizoen 2012/2013
Ganzen- en Zwanentellingen in Zeeland Seizoen 2013/2014
Ganzen- en Zwanentellingen in Zeeland Seizoen 2014/2015
Ganzen- en Zwanentellingen in Zeeland Seizoen 2015/2016

Faunabeheereenheid

Faunabeheerplan Zeeland 2015 t/m 2019: Ganzen
Plan van aanpak ‘overzomerende ganzen’ seizoen 2015, 2016 en 2017
Cijfers m.b.t. vangst, afschot en nestbehandeling

BIJ12

Faunaschadecijfers, bronbestand met getaxeerde en uitgekeerde schadebedragen vanaf 1988

Onderzoek

Teixeira 1979, Altlas van de Nederlandse broedvogels
Van der Jeugd et al. 2006, Overzomerende ganzen in Nederland; grenzen aan de groei?
WUR Alterra, Populatiemodel voor de Grauwe gans, mei 2013
Schekkerman 2012

Provincie Zeeland

Gegevens oppervlaktes ganzenrustgebieden

Colofon

Tekst

Provincie Zeeland en de Faunabeheereenheid Zeeland

Beeld

Foto voorkant: Beeldbank Laat Zeeland Zien

Foto's binnenkant: p.5 en 6 Jagersvereniging, p.10 R.J. Asselbergs, p.13, F. Ploegaert p.15 K. Koffijberg, p. 17 PZC p.22 SOVON, p.32 SOVON

Contact

provincie@zeeland.nl

www.zeeland.nl